

Amerika'dan Osmanlı Devleti'ne Ermeniler'in Geri Dönüşleri (1908-1914); Tâbiyyet, Emlâk ve Arazi Meselesi

The Armenian Repatriation 1908-1914, The Question of Nationality and Property

Hale Şıvgın* - Meryem Günaydın*

Özet

Amerika'nın sanayileşmesi karşısında geride kalan imparatorluklar buraya iş gücü sağlamaya başlamıştır. İktisâdi zaafiyet Amerika'ya doğru itici bir güç meydana getirirken Amerika'nın müreffeh yaşam koşulları göçmenleri kendisine doğru çekmeye başlamıştır. 1908-1914 yıllarında, Osmanlı halklarının Amerika'ya göç hareketi yaklaşık 80-90 yıllık bir maziye sahiptir. Meşrutiyet'in ilanından sonra da bu göçler devam etmiştir. Ancak bu dönemde göçlerin bir başka özelliği evvelce göç edenlerin gittikleri yerlerden örneğin Rusya'dan, Amerika'dan Osmanlı topraklarına geri dönüşleridir. Özellikle Amerika'daki Ermeniler'i geri dönmeye teşvik etmek üzere Taşnak Partisi kampanyalar yürütmüştür. Bu çalışmada Meşrutiyet döneminde Ermeniler'in geri dönüş hareketinin neden ve hangi oranda gerçekleşmiş olduğu, ortaya çıkan tâbiyyet, arazi ve emlâk meselesi incelenmiştir. Bu bağlamda İttihat ve Terakki Hükümetinin göçe yaklaşımı ve uyguladığı siyaset anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Amerika, Ermeni Göçmenler, Geri dönüş kampanyaları, Tâbiyyet, Emlâk ve Arazi Meselesi

Abstract

By the rise of the industrial America, the prosperous living conditions in the United States has begun to pull immigrants and hard economic conditions became a powerful driving force behind the immigration. Ottoman emigration to America has approximately the 80-90-year-old history. Ottoman emigration to America has continued between 1908-1914 years even after the Committee of Union and Progress (CUP) issued the proclamation of the Constitution. Another feature of migrations in this period, the return of Armenians previously migrated from where they went. This study focused on repatriation of Armenians from United States. The population emigrated from Ottoman Empire to America has been encouraged to return under Tashnak political campaigns. It has been tried to get the picture of repatriation campaigns and politics regarding Armenians and after returnees how the question of nationality and property has been solved by CUP.

Key Words: CUP, America, Armenian Immigrants, Repatriation Campaign, Question of nationality and property.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: sivgin@gazi.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi SBE, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: mgnydn@yahoo.com

*** Bu çalışma Prof. Dr. Hale Şıvgın danışmanlığında hazırlanan "Vilâyât-ı Sitte'den Amerika'ya Göçler, 1908-1914" konulu doktora tezinden hazırlanmıştır.

Gazi

Akademik
Bakış
1
Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

Giriş

19. yüzyıl başlarında küçük ölçekte başlayan Osmanlı'dan Amerika'ya göç hareketi, giderek büyümüştür. 1820'lerden itibaren Amerika'ya ticaret ve çalışmak amacıyla münferit olarak gerçekleşen göçler sonraki zamanlarda daha da artarak kadın ve çocukların da katıldığı bir göç hareketine dönüşmüştür. 1908-1914 yılları arasında gerçekleşen göçlerin silsile-i hâdisât içinde yerini tespit etmek konuyu anlamak açısından önem arz eder.

1830 tarihinde Osmanlı-A.B.D. arasında imzalanan Ticaret Anlaşması ile A.B.D. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde imtiyazlı bir statü elde etmiştir. Anlaşmayla A.B.D. Osmanlı şehirlerinde temsilcilik açma hakkını elde etmiştir. Amerikan konsolosları ve misyonerleri birçok yerde bu yasal zeminden istifade ederek çalışmaya başlamışlardır. Amerikan misyonerlerinin gelişi ile Amerika'ya göçün vuku bulması hemen hemen aynı tarihlere rastlamaktadır. Hatta bundan önce göç olmaması dahi misyonerlerin göçü tetiklediğini göstermektedir.¹ İlk göç edenler de yine Amerikan misyonerlerinin hedef kitlesi olan Ermenilerdir. Amerikan misyonerleri ile yakın temasları neticesinde birçok onları referansı ile Amerika'ya gitmişlerdir.

Tarihi süreç içerisinde göç nitelik ve niceliğine göre kısımlandırılabilir. Ancak tarihi bir süreç için zamanı dilimleme elbette bıçakla kesilir gibi olamaz. Bu gerçek doğrultusunda 1890'lara kadar Amerika'ya gidenler öncü göçmenler olarak tanımlanabilir. İlk göçler küçük ölçekli olup 1878/1879 tarihinden itibaren ağırlıklı olarak Güney Amerika ve Karayiplere doğru artmıştır. 1891'den sonra İspanya'nın Küba ve Filipinler'e Osmanlı göçünü yasaklamasının ardından göç akışı Amerika'nın kuzeyine yönelmiştir.² Bu dönemde göç edenler eğitimli sınıflardan bilinçli kimseler olduğu gibi Amerika'ya kısa zamanda geri dönme niyeti ile eğitim veya ticaret öğrenmek, yapmak maksadı ile de gitmişlerdir. Göçün; 1890'lardan 1900'lere kadar olan ikinci safhasında artarak devam

- 1 Malcom V. (1919). *The Armenians in America*. Boston: Reprints from the collection of the University of Michigan Library, HP, s.61.
- 2 Karpat, Kemal H. (May, 1985).The Ottoman Emigration to America, 1860-1914. *International Journal of Middle East Studies*, 17(2). Cambridge University Press, 181. 1890'larda A.B.D. de Küba'daki İspanyol idaresi aleyhinde yürütülen propagandalar ile anti-İspanyol bir hava oluşmuş idi. Nitekim 15 Şubat 1898'de gizemli bir şekilde Amerikan deniz filosunun(*USS Maine*) Havana limanında patlamasının akabinde İspanya-Amerika Savaşı başlamıştır. Bu savaşta Sultan II. Abdülhamid'de Amerika lehine taraftar olmuştur. A.B.D. ile süren dostane ilişkiler neticesinde Straus; İspanya Savaşı'nda Filipinlilerin Amerika'nın safında savaşa katılması için Sultan II. Abdülhamid'den halife olarak müslümanlara bu yönde nasihatte bulunmasını istemiştir. Bunun üzerine Mekke'de bulunan iki kabile şefi Amerikan sefiriyle görüşmüş ve dini ibadetlerinde engellemelere maruz kalmayacakları teminatıyla Amerikan ordusunun kontrolüne geçeceklerini bildirmişlerdir. Bkz.Karpat, Kemal H.(2004). *İslamın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.432-433.

Göç

Akademik
Bakış

2

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

ettiği görülmektedir. Bunların arasında siyasi sebeplerle göç edenlerin olduğu da bilinmektedir. Bu safhada da çoğunlukla erkeklerin katıldığı göçler, bir gün geri dönmek üzere yapılmıştır. Sadece Ermeniler'in değil Müslüman ahalinin de iştirak ettiği bu göç hareketi giderek yayılmıştır. Özellikle 1860'lardan itibaren Suriyelilerin de katılımı ile Amerika'ya doğru göç hareketi yoğunluk kazanmıştır. Göçmenlerin sadece kuzey Amerika ülkelerini değil bunun yanı sıra Kanada veya Latin Amerika ülkelerini özellikle Arjantin'i de tercih ettikleri artan sayılarından anlaşılmaktadır. 1900'lerden 1914'e Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarihe kadar olan süreç göçün üçüncü safhasıdır. Bu dönemde özellikle Ermeniler'in göçü 1901'den yani Amerikan konsolosluklarının tamamen yerleşmelerinden itibaren daha da artmıştır. Bu artışta, sayıları çoğalan misyoner okulları faktörü oldukça etkindir.

Üçüncü safhanın son altı yılı yani 1908-1914 yılları Osmanlı idari yapısında önemli değişikliklerin görüldüğü, siyasi ve sosyal konjektörün değiştiği bir zaman dilimidir. Esasen bu zaman dilimi sadece Osmanlı Devleti için değil, çağdaşları için de değişim sürecidir. 1905 yılında Rusya'da, 1906 yılında İran'da ve 1908'de Osmanlı'da gerçekleşen anayasal devrimler ülkelerindeki değişimin ayak sesleri olmuştur. 20. yüzyılın ilk yılları bu yüzyılın geçmişten ayrılacak bir çağın başlayacağına habercisi olmuştur. Zira bu yüzyılda imparatorluk çağı bitmiş ulusal devletler çağı başlamıştır. Meşrutiyet dönemi Tarık Zafer Tunaya'nın tanımıyla "*yeni Türkiye'nin doğum sancılarını*" içeren özlü bir dönemdir.³ 1908 yılında ilan edilen Meşrutiyet ile başlayan bu yeni dönem Osmanlı unsurları tarafından el ele sevinçle karşılanmıştır. Bundan sonraki süreçte Sultan II. Abdülhamid saltanatının, fikri ve siyasi mirası yeniden tasarlanmıştır. O döneme ait politikalar ve müesseseler yapısal olarak bir bir değiştirilmiştir. Özetle; fikir hareketi, görüş açısı ve "sorun çözme" pratikleri ile ayrı bir idari mekanizma çalışmaya başlamıştır.

Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu hızla toprak kaybıyla birlikte küçülmekte, ekonomik olarak zayıflamaktadır. Hatta devletlerarası ilişkilerinde bir daha geri toparlayamayacağı bir prestij kaybı yaşamaktadır. 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914 tarihinde başlayan umumi harp İttihat ve Terakki döneminin aralıksız askeri ve siyasi mücadeleler içerisinde geçtiğini göstermektedir. Yeniden inşa sürecinde icraata ket vuran bu savaş ortamı devletin iç siyasetine de doğrudan yansımıştır. Ortodoks Ermeniler'in '*Ermenistan*' namıyla bir muhtariyet kurmak istemeleri⁴ İttihat ve Terakki Hükümetinin "Osmanlılık" fikriyle inşa etmeyi arzuladığı toplumsal düzeni ve devlet yapısını doğrudan doğruya tehdit etmiştir. Bir kısım Meşrutiyet düzenlemeleri mürur tezkiresinin ilgası, cemiyetleşme kanunu vd. güvenlik

3 Tunaya, T. Z. (1996). Hürriyetin İlanı, İstanbul: Arba Yay., S. 1.

4 **BOA.Y.PRK.AZN.** 1/25 1297 N 21

zaafiyetine sebep olmuştur. Özellikle Ermeni ihtilâl örgütlerinin faaliyetleri ve silahlanmaları için ortam elverişli bir hale gelmiştir. Bu dönem Ermeniler'in "silahlı barış" dönemi olmuştur.

Evvelce Osmanlı topraklarından Rusya'ya, Kuzey Amerika ülkelerine, Latin Amerika ülkelerine, Kanada'ya, Afrika'ya, Britanya Adaları'na, Habeşistan'a gerçekleşen göçler Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Beyrut Mebusu Süleyman el-Bostani Efendi Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra muhaceretin azalacağını arzu ve niyaz ettiği halde tam tersi bir durumla karşılaşıldığından bahsetmiştir. 15 Mayıs 1326 tarihli oturumdaki konuşmasında Boynes Ayres' e yalnızca bir ay zarfında 2.800 muhacirinin vardığını ve bunların %90'ına varan çoğunluğunun tarımla uğraşan Müslümanlardan ibaret olduğunu ifade etmiştir.⁵ El-Bostani; "*Parasız gidiyorlar, para ile geliyorlar. Marifetsiz gidiyorlar, marifetle geliyorlar*".⁶ sözleriyle göç hareketinin iktisadi mahiyetini özetlemiştir.

Bu çalışmada 1908-1914 yıllarında Amerika'ya vuku bulan göçler, sonrasında Meşrutiyet'in ilanı ile geriye doğru başlayan göç hadisesi ele alınmaktadır. Ermeni İhtilâl Komitesinin "eve dönüş" çağrılarına cevap veren Ermeniler, Amerika'dan Rusya'dan Osmanlı topraklarına geri dönmeye başlamışlardır. Bu bağlamda Meşrutiyet Dönemi'nde geri dönüş yapan Ermeniler'in sayısal büyüklüğü ve bunun neticesinde ortaya çıkan tâbiiyet, emlâk ve arazi meselesi bu çalışmada ele alınacaktır.

Türk-Amerikan İlişkileri

Yeni Dünya'nın keşfiyle birlikte Piri Reis kıtayı 1513 tarihli ünlü dünya haritasına kaydetmiştir.⁷ 1640 yılında Ömer Efendi tarafından yazılan ve İbrahim Müteferrika Matbaasında basılan "*Garb-i Hind veya Hadis-i nev*" adlı eserde Güney Amerika kıtasından bahsedilmiştir. Avrupalı bir eserden nakledilen bu bilgiler arasında Kuzey Amerika'ya hiç değinilmemiştir. Kuzey Amerika'daki kolonial döneme ait siyasi veya iktisadi gelişmeler Osmanlı Devleti'nin dikkatini de çekmemiştir. Ancak Batı Anadolu'dan bazı Rum aileler Yeni Dünya'ya göç etmiştir. Bundan başka çok az sayıda göçmenden bahsedilmektedir. Osmanlı tebaasından ilk öncülere örnek olarak Emir Cağalzade, İlyas Hanna ve Athanasius Safar verilebilir. Emir Cağalzade 1586 tarihinden önce okyanus ötesine gittikleri bilinen yirmi kişiden biridir. Emir Cağalzade, Cağalzade Kaptan-ı Derya Yusuf Sinan Paşa'nın (İstanbul'da Cağaloğlu semtine adını vermiş olan Osmanlı Paşasıdır) kardeşi ya da akrabası olduğu bazı kaynaklarda belirtilmiştir. Emir Cağalzade, Giorgio Zapata adını kullanarak gezisini gerçekleştirmiştir. Cağalzade'nin Güney Amerika'da 15 yıl boyunca gizli bir Müslüman olarak ya-

5 **MMZC**, Devre I, C.2, 4 Mart 1325, İ: 42, s. 326.

6 **MMZC**, D:1, C:5, İ:99, İctima Senesi:2 s. 561.

7 Kurat Akdes N.(1959). *Türk- Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış(1800-1959)*. Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, s.7.

Göç

Akademik
Bakış

4

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

şantısını sürdürdüğü ve bu seyahatinin ardından Amerika'dan Osmanlı'ya taşıdığı gümüş para ve saf altının hayli bir miktar olduğu literatürde yer almıştır.⁸ İkinci gezgin ise Osmanlı tebaasından Iraklı Katolik İlyas Hanna, bir din adamıdır ve Roma Katolik kilisesine yeni katılmış olan Keldani kilisesine yardım sağlamak, kutsal yerleri ve Vatikan'ı ziyaret etmek üzere Halep'ten Avrupa'ya doğru dinsel amaçlı seyahatine başlamıştır. Avrupa'da yedi yıl kalmıştır. İspanya Kraliçesi'nin izni ile 1675'te Kadiz Limanı'ndan Amerika'ya gitmiştir. Sekiz yıl boyunca Yeni Dünya'yı gezmiş ve gezi notlarını kaleme almıştır. *Siahat al-Khuri Al-Yas al-Musuli* olarak bilinen bu seyahatname Peder Anton Rabbat tarafından 1905 yılında *Al-Masrig* adlı süreli yayınının 8nci cildinde yayınlanmıştır.⁹ Üçüncü gezgin Athanasius Safar, İlyas Hanna'dan 15 yıl sonra Osmanlı coğrafyasından Amerika'ya giden Suriyeli katolik bir rahiptir.

1783'den itibaren tek devlet olan A.B.D. Akdeniz ülkeleri ile ticari faaliyetlerini artırmıştır. A.B.D. 1795'te Cezayir, 1796'da Trablusgarp ve 1797'de Tunus ile barış ve dostluk anlaşması imzalamıştır.¹⁰ 1800'lerden itibaren İzmir'de neredeyse günde 20 Amerikan gemisi görülebiliyordu. İzmir, bu yıllardan itibaren Türk-Amerikan münasebetlerinde önemli bir liman olmaya başlamıştı. Philadelphia ve Baltimore İzmir'le en çok alışverişi bulunan Amerikan şehirleridir. Philadelphia şehri tüccarları Türkiye ile ticaret yapanların önde gelenleri idi. 1802 yılında William Stewart adında birinin İzmir'e Amerikan Konsolosu tayin edilmek istenmesi Amerikalıların İzmir'e verdikleri önemi göstermektedir. Ancak her iki taraf arasında resmi bir ticaret hukuku tesis edilmediğinden gayri resmi olarak ticaret mümessili olarak faaliyetlerde bulunmuştur. 1810'dan sonra İzmir ile düzenli bir ticaret kurulmuştur. Bundan önce Amerikan gemileri muayyen olmayan zamanlarda İzmir'e gelmekte idi. Buradan Hindistan ve Çine yol almakta idi. Philadelphia'da bulunan Woodman ve Offley ticaret şirketi İzmir ile ticaret yapmıştır. Pennsylvanyalı David Offley 1811'de şirket tarafından İzmir'e gönderilince ticari ilişkilerini daha iyi tesis etmişler tarifelerini belirlemişlerdi. Amerikan Hükûmeti David Offley'i konsolos tayin etse de bu vazife 1823'den sonra resmîyet kazanmıştır. Offley, 30 yıldan fazla bir süre İzmir'de kalmış ve ikili ilişkilerin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Cezayir Dayı'sına ödenen vergiler Amerikan Hükûmeti tarafından gemilerle gönderilirdi. Kaptan Bainbridge kumandasındaki George Washington gemisi 1800 yılında vergi iletmek üzere yola çıkmıştır. Cezayir Dayı'sı vergiyi teslim almış ancak Kaptan Bainbridge kumandasındaki George Washington gemisinin Osmanlı Padişahına sunulması gereken hediyeleri (arslan, kaplan vs.) Cezayir elçileri refakatinde götürmesini istemiştir. Bu isteği mecburen ka-

8 Ahmet Sami S. (2010). İlyas Hanna Seyahatnamesi Bir Osmanlı Tebaasının Güney Amerika Yolculuğu, 1668-1683. (Çev. Bekir Keskin). İstanbul: KitapYayınevi, s.15.

9 Ahmet Sami S. (2010). a.g.e. s.9.

10 Şıvgın, H. (2013). Amerika'nın Trablusgarp'a Askeri Müdahalesi 1801-1805. *A.B.D. nin Askeri Müdahaleleri 1801'den Günümüze*, İstanbul: Kaynak Yay., s. 93-109.

Gazi

Akademik
Bakış

5

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

bul eden Kaptan Bainbridge 19 Ekim 1800 tarihinde denize açılmıştır. 9 Kasım 1800'de yolculuğunu tamamlamıştır. Bu münasebetle ilk defa bir Amerikan gemisi İstanbul'a gelmiş oluyordu.¹¹ Yedikule açıklarında demir atan Bainbridge, geminin Amerika'ya ait olduğunu öğrenen hisar muhafızının kuzu ve çiçek hediyesi ile karşılanmıştır.

Amerika'ya ayak basan ilk Türklerin Tunus beyinin adamları olduğu bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Amerika'ya Tunus Beyi Hamude Paşa, 1805 Eylül'ünde, elçi sıfatıyla Menemenli Sidi Süleyman'ı göndermiştir. Kayserili Mehmed ve Giritli Mustafa dayılar, Tunus elçilik heyeti ile birlikte Amerika'ya gitmiş ve bir yıl boyunca orada kalmışlardır. Amerika'dan Avrupa yolu ile 1806 veya 1807'de dönmüşlerdir. Amerika hakkında ve burada gördükleri gemi yapımı hakkında tespitlerini aktarmışlardır. Kapudan Paşa'ya "Amerika'nın yirmi iki sene mukaddem İngiltere'ye elinden kurtulup şimdi başlı başına bir hükümet olduğu" bildirilmiştir.¹² Buna ek olarak devletin otuz savaş otuzüçbin ticaret gemisine sahip olduğunu kaydetmişlerdir.

Osmanlı Devleti ile A.B.D. arasındaki ilişkiler dostluk içerisinde gelişmiştir. Her iki devletin dostane ilişki içerisinde oldukları karşılıklı yazışmalarında açıkça görülmektedir.¹³ Türk-Amerikan ilişkileri daha ziyade ticarete bağlı olarak gelişmiştir. 1820'de New Yorklu tüccar Luther Bradish resmi ilişkilerin tesisi noktasında Babîâlinin niyetini yoklamak üzere İstanbul'a gelmiştir. II. Mahmud döneminde Kaptan-ı Derya Mehmet Hüsrev Paşa bu resmi münasebetlerin kurulmasını desteklemiştir. Bu münasebetle Amerikan Hükûmeti Amiral Rodgers'i Hüsrev Paşa ile görüşerek münasebetlerin tesisi için müzakereye memur etmiştir. Amiral John Rodgers 27 Mart 1825'te Boston'dan hareket etmiştir.¹⁴ 1830 yılında iki devlet arasında ilk resmi anlaşma imzalanmıştır. Dokuz maddelik "Türk-Amerikan Dostluk, Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması"nın birinci maddesinde Amerika "en ziyade müsaadeye mazhar devlet" olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Böylece A.B.D. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ticaret yapacak ve imtiyazlı devletler oranında vergi ödeyecek idi. Bu anlaşmadan Amerika ziyadesiyle yararlanmıştı. Anlaşmayla A.B.D. temsilcilik açma hakkını elde etmiştir. Bunu ekonomik imtiyazlar izlemiştir. Aynı zamanda bu sözleşme 1820'lerden itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlayan Amerikalı Protestan misyonerlerin sayılarının artmasına neden olmuştur.

11 Kurat Akdes N.(1959).a.g.e.,s.11.

12 Kuran E.(1994). XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika'yı Tanıması. 500. Yılında Amerika (Yay. Haz. Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu), Ankara: Bağlam Yayıncılık, s.40.

13 "... Dersaadet'e bile bu gönderilmiş olan mektup ve telgraflar dost iki devlet beyninde", **BOA.HR.SYS.71/70, lef 4, 1892 03 29.**

14 Kurat Akdes N.(1959). a.g.e.,s.13.

15 Armaoğlu F.(1991).Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri. Ankara: TTK Yay. s.5.

13 Şubat 1862 tarihinde A.B.D. ile Osmanlı Devleti arasında ticari ilişkileri düzenleyen yeni bir anlaşma sağlanmıştır. 1830 tarihli ticaret anlaşmasına göre bu ikinci ticaret ve seyrisefain anlaşması hükümleri daha detaylı idi. Osmanlı Devleti ile A.B.D. arasında resmi ilişkiler suçluların iadesine dair 11 Ağustos 1872 tarihli antlaşma ile devam etmiştir. 11 Ağustos 1874'de iki devlet arasında bir de Tâbiyet Anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu anlaşmanın maddeleri üzerinde her iki hükûmet tarafından bir ortak konsensus sağlanamadığından uygulanması uzun yılları almıştır. Bu tâbiyet anlaşması netice olarak aradan geçen 15 seneye rağmen yürürlüğe girememiştir.¹⁶

II. Meşrutiyet döneminde de A.B.D ile resmi ilişkiler sürdürülmüştür. Bu dönemde eğitim maksadıyla Amerika'ya öğrenci dahi gönderilmiştir. A.B.D.'ye 1911'de 5 ve 1920 yılında ise 2 öğrenci eğitim almak üzere gönderilmiştir. Ahmet Emin Yalman, Ahmed Şükrü Esmel ve Sabiha Sertel'de bu öğrenciler arasında yer almışlardır. A.B.D. ve İttihat ve Terakki Hükûmeti arasındaki resmi ilişkiler Birinci Dünya Savaşı ile aksamıştır. A.B.D.'nin Osmanlı Devleti'nin müttefiği Almanya'ya savaş ilan etmesi ile 20 Nisan 1917'den itibaren iki hükûmetin diplomatik ilişkileri kesilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti toprakları üzerinde bulunan Amerikan misyoner kurumlarına dokunmamış ve çalışmasına izin vermiştir. Savaş sonrasında Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si A.B.D. ile diplomatik ilişkilerine devam etmiştir.

Meşrutiyet Döneminde Amerika'ya Göçler

Osmanlı Devleti'nden '*memâlik-i ecnebiyye*'ye göç, özellikle Amerika'ya göç, çok uzun zaman önce başlamıştır. Meşrutî dönemde yaklaşık 80-90 yıllık geçmişi olan Osmanlı'dan Amerika'ya göç hadisesi özellikle İttihat ve Terakki döneminde göç yasağının son bulması ve serbestiyet ortamının sağladığı kolaylık ile 1908-1914 yıllarında artarak devam etmiştir. Ancak yine de Osmanlı'dan Amerika'ya doğru gerçekleşen bu göç hareketi Avrupa ile kıyaslanamayacak kadar düşük oranlardadır.

İlk göçmenler çoğunlukla New York, Worcester, Hartford, Philadelphia, Hoboken, Troy, Chicago, Fresno ve California'ya yerleşmişlerdir.¹⁷ İlk göçü takiben sonradan gidenler de yine ağırlıklı olarak öncülerin eş dostlarıdır. Dolayısıyla 'hemşehrilikleri' münasebetiyle aynı yerlere yerleşmiş ve aynı işlerle meşgul olmuşlardır. Amerika'da kaldıkları süre içinde yasal haklarını elde etmek ve korumak üzere teşkilatlanmışlardır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde vukubulan göçler yerleşim amacıyla gerçekleşmiştir. Böylece burada doğan çocukları ile yeni nesil Amerikalı Osmanlılar, Amerikalı Türkler, Amerikalı Ermeniler yetiştirmeye başlamıştır.

16 Anlaşmaların maddeleri için bkz. Armaoğlu F.(1991). *a.g.e.*, s.7-18.

17 Malcom(1919), *a.g.e.*, s.61.

Osmanlı'dan Amerika'ya ilk göçler, şarki vilâyetlerden gerçekleşmiştir. Amerikan misyoner okullarının teşviki ile Harputlu Ermeniler bu göç hareketinin öncüleri olmuşlardır. Harput'ta Amerikan Protestan misyonunun yanısıra Fransızların Katolik misyonu, Almanların misyoner kurumları, Alman misyoner organizasyonu olan *Der Deutsche Hilfsbund* ve Danimarka *Kvindelige Missions Arbejdere* kısaca the Board of KMA misyonu¹⁸ faaliyet göstermiştir. 1908-1914 yıllarında burası artık misyonerlerin köklü bir faaliyet merkezidir. Osmanlı topraklarında misyon merkezleri, hayır kurumları vasıtasıyla Osmanlı topraklarında varlıklarını göstermek ve korumak isteyen devletler çok uzun yıllar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Örneğin Fransız Katolik misyonu yaklaşık 130 yıllık geçmişe sahiptir. Protestan misyonerlerin gelişi ise 17. yüzyıl dayanır. İngiltere'de kurulmuş olan "*Church of Missionary Society*" misyonerlerini 1799'da Osmanlı topraklarına göndermiştir. Ancak İngiliz Protestan misyonerleri ağırlıklı olarak Ortadoğu coğrafyasında faaliyet gösterirken 1820'lerde Osmanlı coğrafyasına ayak basan Amerikalı Protestan misyonerler Osmanlı Anadolu'sunu tercih etmişlerdir.

Misyonerler vasıtasıyla Amerika'yı tanıyan Ermeni ahali yine onların yardımı ile Atlantik ötesine yolculuk etmeye başlamışlardır. Ermeni göçleri, Amerikan misyonerlerinin gelişinden sonra, 1831'de Bebek'te yerleşmelerinden sonra gerçekleşmiştir. 1834'de New York'a bu yeni misyoner okulunun bir öğrencisi yerleşmiştir. Daha sonra, 1837'de bir başka öğrenci Priceton'a tıp eğitimi için gelmiş ancak sonra İstanbul'a çalışmak üzere geri dönmüştür. 1841'de Dr. Dwight'ın bir hizmetçisi Brooklyn'e yerleşmiştir. Eğitim amaçlı gerçekleşen bu göç hareketine 1848-1849'da Ermeni tüccarlar da katılmıştır. Eğitim için gelenlerin sayısı, ticaret öğrenmek üzere gelenlere göre az olup bunun sebebi Türkiye'de modern endüstri teknikleri öğreten Dr. Cyrus Hamlin olabilir. Onun yönlendirmelerinin etkisi olarak yorumlanabilir.¹⁹ 1870-1894 yıllarında, Amerikan misyoner merkezlerinin çoğalması, Harput'ta, Merzifon'da, Adana'da, Maraş'ta vs. kollarının artması ile Ermeni göçmen sayısı da fark edilir derecede artmıştır. Bu dönemde göç eden Ermeniler, eğitimli sınıflardan bilinçli kimselerden oluşmaktadır. Çoğunlukla kısa zamanda geri dönme niyeti ile eğitim veya ticaret öğrenmek, yapmak maksadı ile Amerika'ya gitmişlerdir.

19. yüzyılın sonlarına doğru Amerika'ya göçün sebepleri Osmanlı resmi belgelerine konu olmuştur. Göç hareketinin başlıca sebepleri "... *bunlar para kazanmak ve bazıları da hizmet-i askeriyeden kurtulmak için buraya gelirler ise de çoğu kendilerine tebdil-i din ettirmek isteyen Amerika misyonerlerinin teşvikatı üzerine hicret ediyorlar.*"

18 Detaylı bilgi için bkz. Jacobsen M.(2001). *Diaries of a Danish Missionary Harpoot, 1907-1919*. USA: Gomidas Institutes Books Princeton and London, Taderon Press.

19 Malcom(1919), *a.g.e.*, s. 58.

Göç

Akademik
Bakış

8

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

şeklinde ifade edilmiştir.²⁰Amerika'ya Ermeni göçleri 1900'lerden sonra özellikle doğu vilâyetlerinden artarak devam etmiştir. Amerika'ya göç hareketinin muhtelif sebepleri siyasi olmaktan ziyade iktisâdidir. Osmanlı arşiv belgelerinde de hükûmetin görüşü bu yöndedir.²¹ Amerika'ya göçün sebepleri sanayinin az gelişmişliği ve iktisâdi tazyikata bağlanmıştır. Askerlik hizmetinden kurtulma isteği bir başka göç gerekçesi olarak görülmüştür. Ayrıca bir başka belgede de *"..memalik-i Osmaniye'nin ahval-i siyasiye ve iktizadiyesinin muhtel olmasından dolayı"*²² Amerika'ya gitmekte olan birçok Osmanlılar bulunduğu belirtilmiştir. Siyasi halin karışıklığı ve geçim galesiyle göç ihtiyacının hissedildiği düşünülmüştür. Hatta buna binaen Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti ya da 1911'den sonraki adı ile Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin çalışmaları ile ahaliye iş kapısı sağlanmasının lüzumu görülmüştür. Ancak ne yazık ki sermaye eksikliği bunun tam olarak sağlanmasının önünde daima bir engel olmuştur.

Meşrutiyetin ilanından sonra artarak devam eden göç Brüksel'de neşredilen Endapandates gazetesinin 1909 tarihli nüshasında da ele alınmıştır. Endapandates gazetesi Beyrut ve çevresindeki göçlerin sebebi olarak kıtlık ve sefalet ek olarak Cebel-i Lübnan'da hükûmferma fevkalade emniyetsizlikten bahsetmiştir. İttihat ve Terakki Hükûmeti buna binaen ilgili vilâyetlere bu haberin esas olup olmadığını sormuştur. Cebel-i Lübnan mutasarrıflığından alınan şifre ile Cebel-i Lübnan'da asayişin ber-kemal olduğu adi vakaların dahi pek nadir vuku bulduğu bildirilmiştir. 21 Ağustos 1325 (3 Eylül 1909) tarihinde Mâ'mûrat'ül-Aziz vilâyetinden alınan şifre cevabında ise artan göçün özetle iktisadi sebeplerden kaynaklandığı ifade edilmiştir.²³ Ermeni göçmen ve yazar Malcom, iktisadi tazyikatı doğrulamaktadır. Bununla ilgili olarak şöyle demektedir: *"daha iyi ve parlak şartlar göçe teşvik edici olmuştur. Özellikle gençler buraya askerlik hizmetinden kaçmak için veya okula gitmek ya da iş edinmek üzere gelmişlerdir. Ülkenin genel durumu ve siyasi gidişatı veya ikamet ettikleri yerdeki genel yoksulluk hali de bir kısım için göç sebebidir. Çok azı buradaki aileleri veya akrabaları için gelmiştir. Bazıları ise hala geldikleri yerde Amerika'ya gitmek "moda" haline geldiği için gelmektedir."*²⁴

Cebel-i Lübnan, Suriye ve diğer vilâyetlerden de giden ahali iktisadi sebeplerle göç etmişlerdir. Bunlardan bazıları Amerika'da servet kazanarak geri dönmüşler ve de buraları süslü köşk ve saraylarla dolduranlar olmuştur.²⁵ Ahmet Şerif 11 Nisan 1911 tarihli Beyrut ziyaret notlarında Cebel-i Lübnan'da gördüğü bu kâşâneleri nakletmektedir. Cebel-i Lübnan'ı şöyle tasvir etmiştir: *"Cebel-i Lübnân'ın ruhuna ve merkezine yaklaştıkça, bu fark, daha açık görülüyor. İşte,*

20 BOA.HR. SYS. 72/27, 1892 11 20.

21 BOA.DH.MUİ. 8-3/12 1327 N 21

22 BOA.HR.SYS 70/30, 1911 08 17.

23 BOA.DH.MUİ. 8-3/12 1327 N 21

24 Malcom(1919), a.g.e., s. 76.

25 BOA.DH.MUİ. 8-3/12 1327 N 21

Görüş

Akademik
Bakış

9

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

ufkun sınırladığı bir saha içinde, ba'zan bir şehre, ba'zan bir köy halinde, ba'zan beşer-onar, küme küme, dağılmış, aynı üstadın usta elinden çıkmış ve aynı zevkin ürünü bulunmuş zannedilen, düzenli hoş binalar... Kâşâneler, özel ikametgâhlar, muazzam oteller ve misafirhaneler...²⁶ Cebel-i Lübnan'ın gösterdiği ilerleme ve yenilikler ile Osmanlılık ruhunu kaybettiğini beyan etmiştir. Bu değişimi "her gün Amerika'dan ve diğer yerlerden akan bir altın ve gümüş akıntısı, bu memleketin oluklarını keselerini doldurmaktadır"²⁷ sözleriyle izah etmektedir. Lübnanlılar, para kazanmak için çoğunlukla Amerika'ya gitmektedirler ve burada edindikleri servetleri memleketlerinde yaşamak için sermaye etmektedirler. Lübnan bu sayede imar edilmiş ve şehrin görüntüsü "Osmanlılık" karakterinden kopmuştur.

Osmanlı göçmenleri, Kuzey Amerika'nın sanayileşmiş şehirlerine iş gücü olarak gitmektedirler. Ancak Osmanlı Devleti kendi nüfusunun en işe yarar kesiminin gençlerin ve vasıflı işçilerinin ülkeyi terketmelerinden hoşnut değildir ve bunun olumsuz neticelerini öngörmektedir. Zira sık sık vilâyetlerden alınan tedbirlere rağmen artan göç oranının "ticâret ve zirâat-ı mahalliyeye" ve de "kuvve-i askeriye"ye²⁸ sekte vuracak düzeyde seyrettiği bilgisini almaktadır. Dışa göçü özellikle Amerika'ya göçü engellemek, önüne geçmek üzere hükûmet tedbirler almıştır. Ancak Meşrutiyet Döneminde göç kontrolü II. Abdülhamid devrinde olduğu gibi engelleme politikası ile yürütülmemiştir. Aksine Meşrutiyet'in ilanı ile göç yasağına son verilmiştir. "Şûrâ-yı devlet kararında memâlik-i ecnebiyyeye gidenler hakkında memnû iyyet kararı ittihâzı serbesti-i seyr û seyâhat ve sa'y ve ticâret kâidesini tahdîd ideceği cihetle esâsen muvâfık görülememiş olduğu..."²⁹ beyan edilmiştir. Yine de Hükûmet üretim gücü olan vatandaşını kaybetmekten çekinmiştir. Bu münasebetle bir takım caydırıcı tedbirler alınmıştır. Hatta bu münasebetle 1909 yılında pasaport i'tası muvakkaten men' edilmiştir.³⁰ Bundan başka isnat erbabının firarları münasebetiyle iskele ve limanlarda sıkı denetimler yapılması emrolunmuş, vilâyetlerdeki ahali kendilerini göçe teşvik eden simsarlara karşı uyarılmış ve Amerikan göçmen yasası gereği göçmenlerin taşınması gereken hususlar konusunda yine ahali bilgilendirilmiştir. Örneğin, Beyrut Valisi, ahaliyi muhaceret teşebbüsünden terk ettirmek ve teşvik edenlerin tesirine kapılmamaları için hem İslam hem de Hrisityan ahaliye karye karye mahalle mahalle bütün ahaliye okutturulmak üzere 19 Teşrinvevvel 1326 (1 Kasım 1910) tarihli yazıyla doğrudan doğruya vilâyet ahalisine tebliğ etmiştir. Bu tebligatın bir nüshasını da Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir. İlgili belgenin bulunduğu dosyadan çıkan beyânnâme nüshası muhtemelen bahsi geçen tebligat örneği olup Beyrut Vilâyeti'ne aittir. Bu beyânnâme ise şöyledir:

26 Ahmet Şerif.(1999). *Arnavudluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tânin*. Haz. Çetin Börekçi. C. II. Ankara: TTK Yay., s.175.

27 Ahmet Şerif.(1999). C. II. *a.g.e.*, s.175.

28 **BOA.DH. SN.THR 41/86 1331 Ca 01**

29 **BOA.DH.SN. THR 41/86 1331 Ca I**

30 **BOA.DH.MUİ. 8-3/12 1327 N 21**

Göç

Akademik
Bakış

10

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

“Amerika’ya Gidenler Hakkında Vali-i Vilâyetin Beyânnâmesi

Öteden beri vilâyetimiz ahalisinden bir hayli eşhasın Amerika’ya azimet için her türlü vesait ve esbaba tevessül ve müracaat etdikleri ve bir taraftan da bu işi medar-ı zanaat ittihaz iden bazı simsarların mülhakât-ı vilâyeti dolaşarak sade-dilan ahaliyi güya kesb-i servet etmek için Amerika’ya muhacerete teşvik ve iğfal eyledikleri görülebilmektedir. Malum olsun ki Amerika’ya giden Osmanlıların kısm-i azami oralarda yiyecek ekmeğe yatacak yer bulamadıklarından sefil ve perişan oluyorlar. Bu sefaletten hastalanub vefat edenlerin ve sâika-i ye’s ile intihar eyleyenlerin adedine nispetle Amerikâda birkaç para kazanarak avdet edenler yüzde bir raddesinde bile değildir memleketimizde çalışıp çabalayarak kesb-i servet edenlerin nispeti ise bundan çok ziyadedir. Çalışanlar her nerede olsa yaşar, kazanır ve zengin olur. Şunu da bilmeli ki memleketimizde hiç kimse açlıktan telef olmuş değildir. Avrupa’da Amerika’da günde yüzlerce, binlerce nüfus açlıktan ölmekte olduğunu bize gelen istatistiklerden öğreniyoruz Amerika’da bulunan sefirimizin şehbenderlerimizin öteden beri verdikleri malumata istinaden ahali-i kurâya ilan ederim ki Osmanlılardan Amerika’ya gidenlerin bir kısm-ı mühimi oraya kabul olunmuyorlar.

Bunların ellerindeki akçeler yollarda, hanlarda tükeniyor. Memleketlerine de avdet edemiyorlar. Mahv-ü kemnâm oluyorlar. Köyleri dolaşan birtakım simsarlar vardır ki, zengin olmak için Amerika’ya azimete ahalemizi teşvik ediyorlar. Mademki Amerika’ya gidip zengin olmak var imiş bu simsarlar niçin kendileri oralara giderek kesb-i servet etmiyor da böyle bin müşkülat ile köyleri dolaşıp zahmetle yaşamakta bulunuyorlar çünkü söyledikleri yalandır. Cahil ahaliyi iğfal ile ellerinden paralarını almaktan başka bu adamların hiç bir hayırlı düşünceleri yoktur bu adamlara kapılmayınız, ey ahali..! Memleket size muhtacdır. Tarlalar, fabrikalar size muhtacdır. Yeni Osmanlı Devletinin şerefli ordusu size muhtacdır... Askerlikten korkmayınız! Askerlik şimdi büyük saadettir. Dünyada ne kadar metem millet var ise cümlesinin evladı gibi sizler de askerliği seviniz, bundan kaçmayınız. Başka her ne derdiniz olursa devasını arayıp bulacak bir de hükûmetiniz var. Bu hükûmet eski hükûmet değildir müşfik ve adil hükûmettir. Emin olunuz... Yavrularınızı, ocaklarınızı terk etmeyiniz ve kendinizi yok yere ifnâ edip analarınıza gözyaşı döktürmeyiniz oğullarım.”

Bu beyânnâmeler ve şifahi bilgilendirmeler vasıtasıyla hem vatandaşların milli duyguları canlandırılmaya hem de özellikle köylü ahali bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Netice olarak devletin herkesin derdine deva olabileceği ve tarlaların, fabrikaların ahalinin eline muhtaç olduğu vurgusu ile göçün önü alınmaya çalışılmıştır.

1909 tarihinden sonra özellikle Ermeniler askerlik hizmetinden kurtulmak üzere Amerika’ya kaçmışlardır. İttihat ve Terakki Hükûmeti 2 Teşrinievvel 1327 (15 Ekim 1911) tarihli telgrafname ile vilâyetlere isnat erbabının Amerika’ya veya diğer ecnebi mahallere göçlerine meydan verilmemesini duymuştur. Bu firarlar neticesinde Beyrut Vilâyeti askeri gücün ehemmiyetli bir derecede eksileceğini beyan etmiştir. Ancak tüm tedbirlere rağmen mürur tezkirelerinin ilgası, Çanakkale’ye gideceğim diyerek Avrupa ve Amerika’ya gidenlere

Gazî

Akademik
Bakış

11

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

mani olmak üzere bir kanun, tanzim olmayışı gibi bir takım eksik uygulamalar ile birlikte firarların önü alınamamıştır. Bu münasebetle Yafa'dan, Beyrut'tan Manastır'dan ve de birçok Anadolu vilâyetinden isnat erbabının aileleriyle birlikte firar ettiği haberleri Dâhiliye Nezareti'ne sıkça iletilmiştir. İttihat ve Terakki Hükûmeti "*Malatya, Aintab ve havali sairede Ermeni muhacereti tezayüt ediyor ve hatta Halep ve civarında artık Ermeniler'e tesadüf edilmeyeceği temin olunuyor*" haberlerini almıştır. Mâ'mûrat'ül-Aziz Vali vekili 1909 yılı Eylül'ünde hal ve vaziyeti "*Bendeniz Sason'dan buraya gelinceye kadar geçirdiğim on dört gün içinde yollarda her gün beş on arası çoluk çocuk Ermeninin Amerika'ya gitmekte olduklarını tesadüf eylediğimden*"³¹ sözleriyle tasvir etmiştir. 1911 (Eylül 1327) tarihli bir belgede Mâ'mûrat'ül-Aziz vilâyetinden alınan bir şifreye göre Vali Muhammed Ali "*şu birkaç gün içinde birkaç yüze yakın kişinin ayrıldığını*" bildirmiştir. Bu durumun vehameti köylerin neredeyse erkeksiz, dükkânların çırağı kaldığı şekilde beyan olunmuştur. Bu süreç içerisinde Mâ'mûrat'ül-Aziz vilâyetinden gerçekleşen yoğun göçler neticesinde valilik bu halin vehameti karşısında ruhani liderlerden cemaatlerine nasihat etmelerini dahi istemiştir.³² Ancak 1913 yılına kadar Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçüne dini yapılar sessiz kalmışlardır.

İttihat ve Terakki Hükûmetinin aldığı tedbirlere ve göç hususunda takip ettiği uyarma/bilgilendirme politikalarına rağmen göçün önü alınamamıştır. Bu dönemde ucuz ulaşım araçları vasıtasıyla kolaylaşan transatlantik göç yolculuğuna yalnız varlıklı ve vasıflı esnaf ve zanaatkarlar değil vasıfsız işçiler, köylüler de iştirak etmişlerdir. Amerika'ya göç hareketleri belgelerdeki "*iskelelere giderek fevc fevc vapurlara dolmakta*"³³ oldukları ifadelerinden de anlaşılacağı üzere takımlar halinde gerçekleşmiştir. Kitlesel bir göç söz konusu değildir. Gönüllü olarak gerçekleşmiştir. Bu göçler yine arşiv belgelerinin ve hatıratların da ortaya koyduğu bilgilere göre muhtelif sebepler haricinde genel olarak iktisadi şartların ve askerlik yükümlülüğünün getirdiği itici etki münasebetiyle vuku bulmuştur. Nitekim sosyolojik bir gerçek olarak hayatlarında, daha fazla refah bulmak için insanoğlu doğduğu yerde değil, doğduğu yerde yaşamaktadır.

Ermeniler Amerika'da kilise, sosyal ve kültürel organizasyonlar kurmuşlar ve hayatlarını sürdürmüşlerdir. Özellikle göçmenler geldikleri yer adı altında örgütlenmişler ve bir nevi geldikleri yerlerin finansörlüğünü üstlenmişlerdir. Ayrıca oradan da yeni gelen göçmenlere ev sahipliği yapmışlardır. Amerika'da bulunan Ermeniler yardımlaşmak ve yeni gelen göçmenlere yardım etmek üzere Ermeni Kolonyal Derneği'ni (*The Armenian Colonial Association* kısaca ACA) kurmuşlardır.³⁴ 1899'da 4 Ermeni yetimin New York'a girişinin reddedilmesi bu derneğin kurulmasına yol açmıştır. 1901'de New York şehrinde kurulan Ermeni Kolonyal Derneği sağlık, ulaşım, iş veya hukuki problemleri

31 BOA.DH.MUİ. 8-3/12 1327 N 21

32 BOA.DH.SN..THR. 41/86, 1331 Ca 01

33 BOA.DH.SN THR.45/28 1331 I 23.

34 Mirak, R. (1983). *Torn Between Two Lands: Armenians in America, 1890 to World War I*, Cambridge, Massachusetts, U.S.A. :Harvard University Press, s.70.

olan herkese yardımcı olmuştur. Amerika'da; Ermeni göçmenler 1910'lu yıllara gelindiğinde artık kendilerine ait örgütler etrafında iyi teşkilatlanmışlar ve Amerikan hayatına uyum sağlamışlardı. Öte taraftan Boston, Worcester, New York, Providence ve Fresno'da kurdukları kulüpleri vasıtasıyla kimlik ve tarihlerini canlı tutmaya çalışmışlardır. Buna karşın Müslüman göçmenlerin tamamen yerleşerek Amerika'da yeni bir hayat kurma düşüncesi olmamıştır.³⁵ Genel olarak kısa zamanda servet edinmek ve geri dönmek düşüncesi ile Amerika'da bulunmuşlardır. Bu münasebetle orada kaldıkları süreçte asimile olmamak için dil öğrenmeyi reddetmişlerdir. Netice olarak 1919-1923 yıllarında eğitim maksadıyla Amerika'da bulunan Sabiha Sertel Müslüman göçmenleri dağınık halde bulmuştur. Sertel'in gayretleri ile başlayan cemaatleşme faaliyetleri neticesinde bu göçmenlerin teşkilatlanmaları geç bir vakitte de olsa gerçekleşmiştir.³⁶ Müslüman göçmenler anavatanları ile her zaman irtibatla olmuşlardır. Bağlarını muhafaza etmişlerdir. Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine Amerika'dan parasal yardımda da bulunmuşlardır.³⁷

Meşrutiyet döneminde göç hadisesinin en önemli özelliği Ermeni göçmenlerin Osmanlı topraklarına geri dönüş hareketleridir. Meşrutiyet'in ilanı ile Rusya'dan, Amerika'dan geri dönüş hareketleri gözlenmiştir. Bir kısım ahali özellikle Rusya'ya veya Amerika'ya devr-i sabıkta firar eden veya resmi yoldan giden Ermeniler geri dönme talebinde bulunmuşlardır.

Meşrutiyetin getirdiği serbestiyet ortamı ve yeni kanun düzenlemeleri Ermeni fesad faaliyetlerinin yasal zeminde kuvvetlenmesine müsaade etmiştir. Bu hal ve vaziyet Ermeni partilerince iyi değerlendirilmiştir. Ermeniler, bağımsız Ermenistan devleti hayallerine "Vilâyet-i Şarkıyye Anlaşması"³⁸ ile çok yaklaşmışlardı. Ancak Ermeniler'in Amerika'ya artan göçleri bu hayallerini tehdit eden bir mesele haline gelmiştir. Ahalinin yoğun göçü neticesinde şark vilâyetlerde Ermeni nüfus azalmış idi ve bu da Taşnak siyasetini etkilemiştir. Taşnak partisi, nüfusu korumak ve artırmak üzere kampanyalar yürütmüştür.

1911 yılından itibaren Amerika'daki Ermeniler'e "eve dönüş" çağrısında bulunmuşlardır. Öte taraftan Amerika'ya göç etmiş ve orada aile sahibi olan ahalinin Amerikanlaşması ve sonraki nesillerinin orada asimile olacağı endişesi geri dönüş kampanyalarının bir başka sebebidir. Zira Amerika'da bulunan Ermeniler zamanla Amerikan kültürüne ve yaşamına Müslüman göçmenlerin aksine iyi adapte olmuşlardır. Ermeni kültürünün Amerikan hayatı içerisinde erimesi, Ermeni basın ve yayın organlarında tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu hususta Ermeni yayını Gotchnag, 1906'da "Elbiseleri veya isimleri değiştirmek bir Ermeniye Sakson, İsveçli ya da İrlandalı yapmaz"³⁹ diyerek kimilerine göre daha

35 Yalman, Ahmet E. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C:1 (1888-1918), Rey Yayınları, s. 137.

36 Bkz. Sertel, S.(1987). *Roman Gibi*, İstanbul: Belge Yay. s.43-55.

37 Beyrut Mebusu Süleyman Elbostani'nin 15 Mayıs 1326 tarihli oturumdaki Konuşması, **MMZC**, D:1, C:5, İ:99, İçtima Senesi:2 s. 561.

38 Türkmen, Z.(2006). *Vilâyet-i Şarkıyye (Doğu Anadolu Vilayetleri) İslahat Müfettişliği 1913-1914*. Ankara: TTK, 52.

39 Mirak(1983), a.g.e., s. 279.

liberal, muhafazakâr kesime göre ise asimilasyona daha açık bir tutum göstermiştir.

Buna mukabil Amerika’da bulunan Ermenilerden Osmanlı topraklarına geri dönenler de olmuştur. Bunlar yeni tâbiyetlerini terk ederek tezkire-i Osmâniyelerini almışlardır.⁴⁰ İttihat ve Terakki Hükûmeti bu geri dönüşlere izin verildiği ve kolaylaştırıldığı takdirde memleketin imarı ve maden işlerinde bu kimselerin istihdam edilebileceğini düşünmüştür. Geri dönüşlere müsaade edilmiş ancak gelişleri ile birlikte tâbiyet, arazi ve emlâk meseleleri ortaya çıkmıştır. Hukuken göçmenlere ait emlâk ve mallar hususunda hükûmet gereğini icra etmiştir.

Göç oranı

Osmanlı Devleti’nde Amerika’ya resmi yolla veya firar suretiyle gidenlere dair “mazbut bir istatistik” elde bulunmamaktadır.⁴¹ Muhacirlere ait resmi belgeler hatta tespit edilebilen firarilerin listeleri muhtarlar, vilâyetler tarafından Dâhiliye Nezareti’ne cedveller halinde iletilmişse de bunların bir araya getirildiği sistemli bir istatistiksel çalışma mevcut değildir. Bu hususta bazı vekiller meclis konuşmalarında yaklaşık rakamlar beyan etmişlerdir. Ancak bunlar genel olarak bir tahminden ibarettir. Yine de bu tahmini verilere abartılı veya eksik olduğu yönünde bir itiraz yapılmaması bu tahmini rakamların ortak bir kanaatçe onaylandığını göstermektedir. Beyrut Mebusu Süleyman el-Bostani Efendi 28 Mayıs 1910 (15 Mayıs 1326) tarihli Meclis konuşmasında Anadolu’dan, Rumeli’den ve Arap vilâyetletlerinden toplam 1.230.000 nüfusun yabancı ülkelerde bulunduğunu beyan etmiştir. Yine el-Bostani bir rapora binaen Arjantin’e geçen yirmi sene zarfında ki bu 1890’lara tekabül etmektedir, 62.000 nüfusun gittiğini söylemiştir.⁴² Dimitri Velahof Efendi 4 Mayıs 1327(17 Mayıs 1911) tarihli meclis konuşmasında 15-20 senden beri Osmanlı’dan Bulgaristan’a, Romanya’ya, Amerika’ya hicret ettiklerini beyan ederek bu göçün iktisadi ahvalin iyi olmamasından kaynaklandığını ve buna nihayet vermek üzere her adama bir iş sağlanması gerektiğini bunun için ise sanayi ve ticaret müesseselerinin açılmasının elzem olduğuna dikkat çekmiştir. Velahof Efendi, 40-50 sene zarfında Amerika’ya 23-25 milyon muhacirinin hicret ettiğini belirtmiştir. Amerika’da 7-8 bin, Güney Amerika’da ise 50-80 bin kişi kadar Osmanlı göçmeninden bahsetmiştir.⁴³

Öte taraftan Amerika’ya girerken göçmenler, eski bir yöntem ile gruplan ve kaydedilmiştir. *Göçmenlik Bürosu*, 1899’a kadar göçmenleri ait oldukları millete ve etnik kimliklerine göre gruplamıştır. Mesela Avusturya’dan gelen bir Leh,

40 BOA.DH.MUİ. 8-3/12 1327 N 21

41 Beyrut Mebusu Süleyman Elbostani’nin 15 Mayıs 1326 tarihli oturumdaki Konuşması, **MMZC**, D:1, C:5, İ:99, İçtima Senesi:2 s. 561.

42 **MMZC**, D:1, C:5, İ:99, İçtima Senesi:2 s. 561.

43 **MMZC**.(4 Mayıs 1327(1911)).D:1 C:6, İçtima Senesi: 3, 100. İnikad, s. 610.

“Avusturyalı(Austrian)” olarak kaydedilmiştir ki Avusturyalı diye bir ırk yoktur. Bu etnik sınıflama yöntemi oldukça eski ve iyi bir metot değildir. Amerikan Nüfus Sayım İdaresi modern istatistiksel yöntemlere geçmeden önce sadece birkaç farklılığa dikkat etmiştir. Mesela Avrupa'dan gelen Bohemyalı ya da Leh ayrımını yapmıştır ki böylece son nüfus kayıtları az ya da çok daha güvenilir bilgi sağlamaktadır.⁴⁴

Başkan Theodore Roosevelt Amerika'daki göçmenlerin şartlarının incelenmesi için bir komisyon tayin etmiştir. Senatör Henry Cabot Lodge ve William Paul Dillingham ve endüstri uzmanı Jeremiah Jencks'in ve baş istatistikçi olarak Fred C. Croxton'un yer aldığı bu komisyon ciddi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Dillingham Komisyonu çalışmalarını; komisyonda yer alan Fred. C.Croxton tarafından hazırlanan “*Reports of Immigration Commissions Statistical Review of Immigration 1820-1910*” adlı raporunu ve Dr. Joseph A. Hill tarafından hazırlanan “*Distribution of Immigrants 1850-1900*” raporunu *The Immigration Commission* 61nci kongresine 5 Aralık 1910 tarihinde sunmuştur.⁴⁵ İlk rapor Amerika'ya gelen göçmenlere yöneltilen sorulardan alınan bilgilerle kabul edilen ve reddedilen göçmen sayısı, kabul edilen göçmenlerin geldiği yere, ırk ve milliyetine, cinsiyetine, mesleklerine ve okuryazarlıklarına bakılarak istatistiksel olarak dağılımları incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İkinci raporda ise daha çok Amerika'da bulunan yurtdışı doğumlu olanların sayısı, nüfus olarak büyüklüğü, şehirlere dağılımı, yaşları, okuryazarlıkları, İngilizce konuşup konuşamadıkları bilgileri ile birlikte geldikleri yere geri dönenlerin sayısı ve vatandaşlığa geçiş oranları değerlendirilmiştir. “*Dillingham Komisyonu(1907-1910)*”, 1819'dan itibaren çıkartılan yasa gereği Amerika limanlarına varan tüm yolcu taşıyan gemilerin yolcularına ait bilgileri içeren formlar(ship's manifest) üzerinden çalışmıştır. Bu formlarda mevcut göçmenlere yöneltilen sorular-cevapları üzerinden elde edilen veriler istatistiki olarak komisyonca değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar ise Amerika'nın göç stratejisine yön vermiştir. *Amerika Göçmenlik Komisyonu(U.S. Commission of Immigration)* yıllık raporuna göre⁴⁶ 1908-1913 yılları

44 The Races That Go Into The American Melting Pot.(1911, May 21).New York Times (1857-1922). Proquest Historical Newspapers The New York Times (1851-2007), s. SM2

45 Croxton, Frederick C. (1911).*Reports of Immigration Commissions Statistical Review of Immigration 1820-1910, Distribution of Immigrants 1850-1900*, Washington: Government Printing Office.

46 Ellis Island kayıtlarında göçmen yolcu kayıtlarında göçmenin geldiği yer olarak Türkiye Avrupası (Turkey Europe, T.E.), Türkiye Asya'sı (Turkey Anatolia, T.A.) ve Ermenistan (Armenia) kategorilerine yer verilmiştir. 1869 yılından itibaren Maliye Bakanlığı Türkiye Avrupası (Turkey in Europe) kategorisine ek olarak Türkiye Asya'sı (Turkey in Asia) ve “Ermenistan” (Armenia) kategorilerini eklemiştir. *Amerika Göçmenlik Komisyonu(U.S. Commission of Immigration)* tarafından da bu kategoriler kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde kullanılmayan bu yer tanımlamaları burada herhangi bir yanlışlığa mahal vermemek için olduğu gibi çevirilerek kullanılmıştır. Osmanlı Devleti topraklarında “Armenia-Ermenistan” ile isimlendirilen bir yer yoktur. Bu kategoride “Ermenistan” olarak addedilen bölge neresidir? Ermeniler “Armenia” coğrafyasını; Karadeniz'in güneyine doğru Akdeniz'de İskenderun Körfezinden batıya, Hazar Denizi'nden doğuya ve Mezopatamya'dan güneye doğru yayılan eski Ermeni Krallığı'nın yayıldığı coğrafya olarak tanımlamaktadır. Kars, Erivan eyaletleri, Elizabethpol(Gence Hanlığının adı değiştiril-

rında Amerika'ya göç oranlarını Karpat aşağıdaki çizelgedeki şekliyle vermiştir. Buna göre 1908-1913 yılları esas alındığında Türkiye Avrupa ve Asya'sından toplam 161.200 kişi göç etmiştir. 29.582 Ermeni ve 6.372 Türk göçü gerçekleşmiştir. Aşağıdaki çizelge'de gösterilmektedir:

Çizelge 1: 1908-1914 Yıllarında Amerika'ya Göç Oranları⁴⁷

Yıl	Türkiye Avrupası'ndan	Türkiye Asya'sından	Ermeniler	Türkler
1908	11290	9753	3299	2127
1909	9015	7506	3108	820
1910	18405	15212	5508	1283
1911	14438	10229	3092	918
1912	14481	12788	5222	1336
1913	14128	23955	9353	2015
1914
Toplam	81757	79443	29582	6372

Amerika'ya gelen göçmen Ermeniler'in toplam sayısı neredeyse Türkler'in beş katı kadardır. Yine çizelgede Ermeni göç hareketinin her geçen yıl artarak devam etmiş olduğu görülmektedir. Türklerin göçte katılımlarının istikrarsız seyrettiği anlaşılmaktadır.

Mirak ise 1914 yılına ait göç verilerini de ekleyerek 1908-1914 yıllarında göç oranlarını aşağıdaki gibi vermiştir:

Çizelge 2: 1908-1914 Yıllarında "Türkiye Asyası", "Ermenistan" ve "Suriye" Kategorilerinden Amerika'ya Göç Edenlerin Sayıları⁴⁸

Yılsonu (30 Haziran bitişi)	Türkiye Asya'sı	Ermeniler	Suriyeliler
1908	9.753	3.299	5.520
1909	7.794	3.108	3.668
1910	15.399	5.508	6.317
1911	10.311	3.092	5.444
1912	12.963	5.222	5.525

miş ve çarichenin onuruna bu adı almıştır) ve Transkafkasya bölgesi Rusya Ermenistan'ı "Russian Armenia", Azerbaycan vilâyeti İran ile birleşerek İran Ermenistan'ı "*Persian Armenia*" ve Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakir, Sivas, Mâ'mûrat'ül-Aziz Türkiye Ermenistan'ı "*Turkish Armenia*", Kliya bölgesi ise Türkiye içerisinde Küçük Ermenistan "Lesser Armenia" olarak ifade edilmektedir. Malcom(1919), V. (1919). *The Armenians in America*. Boston: Reprints from the collection of the University of Michigan Library, HP. s. 3-4.

47 Karpat Kemal H.(2010). Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler. İstanbul: Timaş Yay., s. 390.

48 Mirak(1983), a.g.e., s. 292.

Amerika'dan Osmanlı Devleti'ne Ermenilerin Geri Dönüşleri
(1908-1914); Tâbiyet, Emlâk ve Arazi Meselesi

1913	24.220	9.355	9.210
1914	21.982	7.785	9.023
Toplam	102.422	37.369	44.707

Mirak ve Karpat'ın Ermeni göçmenlere ait verdikleri oranların neredeyse aynı olduğu çizelgelerden de anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Türkiye Asyası kategorisinde birbirine yakın tespitlerde bulunmuş oldukları görülmektedir.

1899-1910 yıllarına göre ayrıntılı olarak Amerika'ya gelen göçmenlerin milliyetlerine göre dağılımını Croxton şöyle vermiştir:

Çizelge 3: 1899-1910 Yılları Arasında Milliyetlerine Göre Gelen Göçmenlerin Sayıları⁴⁹

Yıl	Ermeni	Çin	İngiliz	Rum	Yahudi	Japon	Suriyeli	Türk	Toplam
1899	674	1,638	10,712	2,395	37,415	3,395	3,708	28	761,263
1900	982	1,25	10,807	3,773	60,764	12,628	2,92	184	1258,142
1901	1,855	2,452	13,488	5,919	58,098	5,249	4,054	136	227,115
1902	1,151	1,631	14,942	8,115	57,688	14,455	4,982	165	267,964
1903	1,759	2,192	28,451	14,376	76,203	20,041	5,551	449	14959,2
1904	1,745	4,327	41,479	12,625	106,236	14,382	3,653	1,482	185,929
1905	1,878	1,971	50,865	12,144	129,91	11,021	4,822	2,145	214,756
1906	1,895	1,485	45,079	23,127	153,748	14,243	5,824	2,033	247,434
1907	2,644	770	51,126	46,283	149,182	30,824	5,88	1,902	1057,841
1908	3,299	1,263	49,056	28,808	103,387	16,418	5,52	2,327	210,078
1909	3,108	1,841	39,021	20,262	57,551	3,275	3,668	820	948,726
1910	5,508	1,77	53,498	39,135	84,26	2,798	6,317	1,283	194,569
Top.	26,498	22,59	408,614	216,962	1,074,442	148,729	56,909	12,954	893,256

Bu tablo milliyetlere göre gelen göçmen dağılımını göstermektedir dolayısıyla burada tam olarak hangi coğrafyadan göçlerin gerçekleştiği hususu açık değildir. Tablodaki verilere göre 1899-1910 yılları arasında Amerika'ya gelen göçmen Ermeniler'in toplam sayısı neredeyse Türkler'in iki katı kadardır. Yine tabloda Ermeni göç hareketinin her geçen yıl artarak devam etmiş olduğu görülmektedir. Tabloda sadece 1908-1909-1910 yılları esas alındığında 11.915 Ermeni, 4.430 Türk, 10.537 Suriyeli göçünün gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

49 Croxton(1911), a.g.e., s. 46.

Gazi

Akademik
Bakış

17
Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

“Eve Dönüş” Çağrıları

Meşrutiyet'in ilanı ile siyasi ve fikri hayatta sansürün kalkması ile aşırı hürriyetçi bir hava ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki Hükûmeti liberal bir anlayışla geri dönmek isteyen ahaliyi ırk-din ayrımı olmaksızın Amerika tâbiyyetinden iskâtları şartıyla yeniden vatandaşlığa kabul etmiştir.

Bu münasebetle birçok örgüt üyesi, firari, isyancı mesela Karekin Paştırmacıyan (kod adı Armen Garo) Osmanlı Devleti'ne geri dönüş yapmıştır. Osmanlı Bankası Baskını'nın faili Paştırmacıyan 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a geri dönmüştür hatta 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nda da Erzurum'u temsil etmiştir. Bir kısım isyancı firari Ermeni ise Amerika'da örgütlenerek bağımsız bir Ermeni devleti kurma yolundaki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu kimselerin Osmanlı topraklarına geri dönüşleri mümkün olduğu gibi beraberlerinde bir takım asayiş sorunlarını da getirebilirlerdi. Buna binaen tedbir olarak Amerika'da tahriklerde bulunan bu kimselerin Osmanlı'ya geri dönüşlerinde zâbıt memurlarınca ve ilgili vilâyetlerce de bilinmek üzere pasaportlarına imzanın aşağısına (..) işareti konulması gerektiği hususu belirtilmiştir.⁵⁰

Rusya'ya firar suretiyle veya terk-i tâbiyetle giden Ermenilerden de geri dönenler olmuştur. Çok sayıda örnekten biri olarak Sultan II. Abdülhamid devrinde Diyarbekir Vilâyetinin Palu Kazâsı Ermeni ahalisinden bir kısım mahallerinde geçimlerini sağlayamadıklarından ve Dersaadet'e gelmeleri de yasak olduğundan maişet temini için Rusya'ya terk-i tâbiyet ile gitmiştir. Ermeni Milleti Patrikliği, bu kimselerin Meşrutiyet'in ilanından sonra vatan hasreti ile geri dönmüş olduklarını beyan ederek Rusya'ya giderken terk-i tâbiyet ettirilmelerinin kanuni olmadığını ve tezkire-i Osmanî'lerinin iadesini istemiştir.⁵¹

Ermeni muharrir Akoni, Amerika'da çok sayıda kimsenin geri dönmek istediğinden bahisle bir mektup göndermiştir.⁵² 1911 tarihli bu mektupta Amerika'da yaklaşık 400.000 Osmanlı göçmeninin olduğunu yazmıştır. Akoni, mektubunda “*Yeni Türkiye*” de meşrutî yönetimin bekası içinde unsurların birliğinin önemini ifade etmiştir. Diğer taraftan ise genç göçmenlerin hem iş potansiyelinden hem de azimlerinden, fikirlerinden Yeni Türkiye'nin istifade edememiş olduğunu, köylerin erkeksiz kaldığını belirterek muhacirlerin geri dönüşleri için kolaylık gösterilmesi ve geri döndükleri takdirde onlara imkân sağlamak vatanseverliğin gereğidir diyerek Amerika'ya gelen Osmanlı muhacirlerine tesis edilmiş olan bir takım idare hanelerin benzer şekilde Osmanlı'da Amerika'dan dönen muhacirler için de tesis edilmesi ve buna mahsus bir bütçe ayrılmasını önermiştir. Hatta Amerika'dan Osmanlı'ya muhacirleri nakledecek

50 **DH.İD.63/14 1330 R 26**

51 **BOA.DH.SYS. 67/1-6 1330 Ca 21**

52 **BOA.HR.SYS 70/30, 1911 08 17.**

Görüş

Akademik
Bakış

18

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

kumpanyaların da devlet eliyle yürütülmesini bir başka çare olarak sunmuştur. Akoni'ye göre; geri dönmek isteyen muhacirlerin dönüşlerine izin verilmesi ve bu hususta en iyi imkânların, kolaylığın ve hatta teşvikin gösterilmesi gereklidir ve hatta onların geçimlerini sağlamak üzere ziraat veya zanaat gibi işlerde çalışıp memleketlerine hizmet etmeleri için imkân verilmelidir. Bu mektuba binaen, 21 Receb 1329 ve 5 Temmuz 1327 tarihli cevabnamede, geri dönmek isteyenler için herhangi bir mani olmadığı Vaşington Sefareti'ne bildirilmiş olmakla birlikte muhacirlere geri dönüşlerinde yardım ve kolaylık sağlanması hususunda içlerinde servet sahibi olanlar hariç icrası mümkün bulunmuştur. Ancak yaklaşık dört yüz bin kişilik bir nüfusun hem masrafı hem de iskânı meselesinde açıkça görülen müşkülattan ötürü bu talep ve arzunun sıhhati, doğruluğunun araştırılması da ilgili sefaretten istenmiştir.⁵³ Ne yazık ki; yazışmaların devamı hakkında başka bir bilgi akışı olmadığından bu hadisenin akıbetini bilememekteyiz.

Geri dönüş hareketleri Ermeni milliyetçiliği ve faaliyetlerinin yükselişinden ayrı değerlendirilmemelidir. Taşnaksütyun partisi de Amerika'ya göç hadisesine bu çerçevede yaklaşmıştır. Taşnaklar, Amerika'ya daha fazla göçü engellemek istemişler ve 1908 yılından itibaren eve dönüşlere destek vermiştir. Zira "Ermenistan" olarak tanımladıkları şark-i vilâyetlerden Ermeniler her gün takım takım göç etmekte idi. Ermeniler'in yeniden Türkiye'ye dönmeleri için, bu hususta Kahire'de kurulan *Armenian General Benevolent Union (AGBU)*, 25.000 frank yardımda bulunmuştur.⁵⁴ Taşnaksütyun'da eve geri dönüş çağrısında bulunduğu gibi AGBU'nun bu desteğini onaylamıştır. Ancak bu Taşnak parti siyasetini, Asbarez gazetesi gibi desteklemeyenler de vardı. Bir kısım göç etmiş iken geride kalanlara gelmeyin demenin yanlış olduğunu düşünmekte idi. Asbarez'den M.K. Ferrahian Taşnakların "eve dönüş" kampanyalarını eleştirmiş ve gerçek dışı bulmuştur. Ona göre Ermeni Sorunu'nun çözümü özgür oldukları yerde bu sebeple İmparatorluktan kaçabilen kaçmalıdır.

Ancak Ermeni eşrafının muhaceret karşıtı çağrısına rağmen göçler yine de artarak devam etmiştir. İktisadi zafiyet, askerlik yükümlülüğüne karşılık Amerika'daki refah yaşam koşulları Ermeni gençleri cezbetmeye devam etmiştir. 1909 yılında, Brüksel'de neşr edilen Endapandates Gazetesi Malatya, Antep ve çevre yerlerden Ermeni muhaceretinin artışından dolayı göçlerin vehametini buralarda "artık Ermeniler'e tesadüf edilemeyeceği" şeklinde tasvir etmiştir.⁵⁵ Bu hal ise Ermeni ihtilâlciler açısından "Ermenistan" dedikleri bölgede Ermeni nüfusunun giderek azalması anlamına gelmekte idi. İşte bu sebeple yeniden burada nüfusu toplamak ve korumak üzere Taşnaklar hemen bir siyaset değişikliğine gitmiştir. Buna göre; Ermeniler dillerini, tarihlerini ve vatanları "Ermenistan"ı,

53 BOA.HR.SYS. 70/30, Lef 4.

54 Mirak(1983), a.g.e., s. 68.

55 BOA.DH.MUİ. 8-3/12 1327 N 21

Gazi

Akademik
Bakış

19

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

Amerika'dan geri dönen göçmenlerin eğitimi, öğrendikleri endüstriyel işleri, bilgi birikimleri ve servet sahibi yatırımcıları ile yeniden kalkındırarak ve kuracak idi.

Taşnaksütyun Partisi, Amerika'ya Ermeni göçünü geriye doğru çevirmek üzere bu yönde toplantılar organize etmeye ve propagandalar yürütmeye başlamıştır. 1911'de Providence, Rhode Island'da bir toplantıda göçün kendi kendilerinin varlığına bir darbe olduğunu Kürt ahaliye karşıda Ermeniler'in silahlanmasını ve kendi kendilerini korumaları ilkesini desteklemekte olduğunu beyan etmiştir. Bu tarihten itibaren basın üzerinden de ciddi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Taşnaklara ait Boston'da çıkan Hairenik editörleri göçü engellemek üzere bu konuyu yayınlarında işlemeye başlamıştır. 1912'de Türkiye'deki işsiz gençleri San Francisco'da 70.000, Chicago'da 200.000 işsizi düşünmeye davet etmiş ve kitlesel işsizliğin yeni gelenler ile daha da sıkıntılı bir hal meydana getireceği konusu işlenmiştir. Taşnak yazarları Amerika'nın "*sokakları altın ile kaplı*" yer imajını değiştirmek için yazılan mektuplarda fabrikaların zahmetinden ve hayatın çekilmezliğinden bahsedilmesini istemiştir. Böylece Türkiye'den göçü engellemeye çalışmıştır. 17 Temmuz 1913'de yine aynı gazete "*Göç Etmeyin- Amerika'da İşler Gevşek*" manşetini atmıştır. Göçe cesaretlendirmek yerine aksine cesaret kırmışlardır. 1913 yılında İstanbul'da Ermeni milli meclisi de göçü durdurmak üzere faaliyetler planlamaya başlamıştır. Buna göre, rahiplerden bir kısım temsilciler vilâyetlere giderek Ermeniler ile konu hakkında görüşecek ve ikna edecekti.⁵⁶ Meclis, Ermeniler'i baba yurdunu terk etmemeye ve varlıklarını burada korumaya çağırmıştır. The Ramgavar yayını Boston'da çıkan Azk, 30 Ocak 1909 tarihinde Ermeniler'i eve dönmeye ve yeniden inşa etmeye çağırmıştır. Yeniden her saha da imar ve inşa edilecek olan Türkiye'nin teknik eksiklikleri sebebi ile dışardan Amerika veya Avrupa'dan teknik eleman ve mühendis nakli ile bunu ancak sağlayabilecek olduğunu yazmıştır. Ermeniler'in bu fırsatı değerlendirmelerini, Amerikan ürünleri ile bunu gerçekleştirmelerini duyurmakta ve de teşvik etmektedir.

Amerikan Ermeniler'in desteğini sağlamak üzere E. Agnooni elçi olarak gönderilmiştir. 1910'da Amerika'ya varan Agnooni, Lynn, Brockton, Worcester, Whitinsville, Lawrence, Lowell, Newburyport, Haverhill, Portland, Troy, New York, New Britain, New Haven, West Hoboken, Philadelphia, Richmond, Granite, East St. Louis, Cleveland ve Detroit şehirlerini ziyaret etmiştir. 1911 ortalarında 50 şehirde 50.000 Ermeni ile konuşmuştur. Agnooni, Providence'da neredeyse 2000 kişi tarafından ve Fresno'da gece olmasına karşın tren istasyonunda 100'ün üzerinde bir Ermeni kalabalık karşılamıştır. Burada da konuşmaları dinlenmiştir. Eve dönüş yani geri dönüş hakkında konuşan Agnooni, bunun kurtuluşları için şart olduğunu anlatmıştır. Tüm zenginlikleri, eğitimleri, yetenekleri ve Amerikan ruhları ile yeniden canlandırmak üzere da-

56 Mirak(1983), a.g.e., s. 66-67.

Göç

Akademik
Bakış

20

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

ğılmış olan Ermenilerden geri dönmelerini istemiştir. Agnooni, birçok köyde erkek kalmadığını köylerin öldüğünü bu sebeple geri dönüşün mecburi olduğunu söyleyerek şu dizelerle konuşmasını dramatize etmiştir:

To the Homeland	Vatana
Let us return, refugee Armenians	Mülteci Ermeniler, hadi geri dönelim
Let us return, émigré Armenians	Göçmen Ermeniler, hadi geri dönelim
Let us return to the Homeland.	Hadi vatana dönelim

Agnooni eve geri dönüş için Türk Hükûmetinin yapmasını istediği birtakım görüşler ileri sürmüştür. İlk olarak; hükûmetin ekonomik reformları hızlandırması gerektiğini belirtmiştir. Böylece geri dönenler karınlarını doyurabilecek ve yeniden okyanus ötesine gitmeyecek, topraklarında kalarak toprağı ekip biçecek ve ailesini geçindirecek, geri dönecek olanlara iş sağlanması da geri dönmek isteyenlerin sayısını artıracaktır. Üçüncü olarak, tüm Amerika'daki ve Kanada'da bütün ulusların muhacirleri bir araya gelerek güzel bir gelecek için ortak bir işbirliğini besleyeceklerdir.

Büyük şehirlerde "Geri Dönüş Komiteleri (Repatriation Committees)" kurulmuştur.⁵⁷ Buralarda Amerika'nın "mutluluk ve para çeşmesi" olmadığı, Ermeni gençlerin burada zor ve sert hayat koşullarına maruz kaldığı vurgusu yapılmıştır.

Ayrıca Merkez komitenin Mayıs 1911 tarihli bir genelgesi ile Türkiye'den dışarı Amerika'ya göçün şaşırtıcı orana varması Amerika'daki Taşnaklara Eski Dünya'daki Ermeniler'i, akrabalarını uyarma gereğini hissettirmiştir.⁵⁸ 1911 Ağustos-Eylül tarihli VI. Kongresi'nde Ermeni Devrimci Federasyonu İttihat ve Terakki ile yaptığı ittifakı bozma kararı almıştır. 1908'de işbirliği ile yeni bir döneme giriş yapan iki taraf arasında ipler kopmuştur. Bu bağlamda yeni bir devre başlamaktadır. Genç Ermeniler'i Amerika'ya göç etmekten nasıl vazgeçirebileceklerini araştırmaya başlamışlardır. Yeni gelen göçmenlerin iş bulamadıklarını ve İngilizce bilmeyenlerin iş yapamadığını öne sürerek yeni göçmenlerin gelişini engellemeye çalışmaktadır.

Hairenik gazetesi bu geri dönüş kampanyasına destek vermiştir. Mayıs 1912 tarihinde Amerika'daki Ermeniler'i geri dönüşlere doğru çekmek gayesiyle göçmenlerden 500.000 dolar toplanmasını ve bu para ile Türkiye'de giyim, ayakkabı ve keten endüstrisini geliştirmeyi ileri sürmüştür. 18 Ekim 1912'de Worcester International Committee bir genelge ile ki üzerinde Worcester Ermeni Apostolik ve Ermeni Evanjelik Kilisesi ruhbanlarının imzasını taşımaktadır, Amerika'da ve Kanada'dan tüm Ermeni siyasi partileri, dini organizasyon üye-

57 Mirak(1983), a.g.e., s. 258-265.

58 Avagyan A. ve Minassian Gaidz F. (2005). *Ermeniler ve İttihat ve Terakki*. İkinci Baskı İstanbul: Aras Yay., s.148.

Gazi

Akademik
Bakış

21

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

leri, kültürel gruplar ve örgütler, gazeteler ve ilgili kimseler Worcester'a çağrılmıştır. Burada toplanılarak Ermeni sorunu hakkında konuşulacak ve çözüm yolları aranacaktır. 4 gün süren bu konferans ile Dr. M. Smpad Kaprielian Amerikan Ermeni Topluluğunun 1913 başlarında Londra Katolikos delegesine temsilci olarak seçilmiştir.⁵⁹ Kaprielian, İttihat ve Terakki'nin Ermeniler'i ihmal ettiğinden şikâyet ederek Ermeni Sorununun çözümü için Amerika'da Ermeniler'i temsilen bir de komite oluşturmuştur.

Esasen askerlik yükümlülüğünden kurtulmak üzere ve katliama uğradıkları iddiaları ile özgürlükler ülkesi Amerika'ya göç/firar etmiş olan Ermeni ahali şimdi neden geri dönmeliydi? Bu sorunun cevabı Kilisli Ador Kuyumcıyan (Allahverdi Kuyumcıyan)'a ait 25 Mayıs 1914 tarihli mektupta saklıdır. Osmanlı topraklarında Ermeni ahalinin varlığını korumanın önemine ve de "Ermenistan" hayaline dair önemli notlar içeren bu mektup önem arz etmektedir. Bu mektup Kuyumcıyan'dan Kilis'te Agop Basmacıyan'a gönderilmektedir. Basmacıyan Kilis'te Sineyker Kumpanyası memuru ve Hınçakyan Komitesinin Kilis Şubesi Başkanı'dır. Mektup şöyledir:⁶⁰

"Sevgili arkadaşlarım

Öncelikle hepimize selâm ederim. Bizi soranlara da çok rahat olduğumu söylemek isterim. Yalnız bir rahatsızlığım var ki, o da sizinle birlikte olamamaktır. Zararı yok, bu da geçer. İnşallah bir gün tekrar sizinle bir araya gelir, konuşur, güleriz. Ancak bu mektubu yazmaktaki amacım, size iki meseleden dolayı ricada bulunmaktadır. Bana güvenmeyeceğimizi biliyorum. Arkadaşlar hiçbirinizin askerlik yüzünden Kilis'ten dışarı çıkmasını istemem. Askerliğin hiçbir zor yanı yoktur. Bir Ermeni gencine asker denilmesinin ne kadar şerefli olduğunu, evvelce ben de bilmezdim. Şimdi ise askerliğin ne kadar şerefli olduğunu anlıyorum. Askerlikten kaçmak yanlış bir düşüncedir. Çünkü Müslümanlar, Ermeni milletinin senelerden beri yediği tokatları ve tokatlayan elleri durdurdu. Bunun için, kendimizi bahtiyar saymalıyız. Evet, askerden kaçan bir genç, kendini cesur saymasın. Ne devletine ve ne de bize lâzım olan şey kendisinde bulunmuyor. Bugün bir Ermeni genci askerden kaçarsa, Ermeni milleti bundan 30 sene sonra 10 adamını kaybetmiş olacaktır. Eğer her genç ben asker olmayacağı deyip kaçarsa, komitemizin amacını, emellerini kim gerçekleştirecektir? Ben şimdiye kadar belki on defa kaçabilirdim, ama kaçmadım. Kaçmamamın sebebi, ilk olarak mesleğim böyle olmasını gerektiriyor ve ikinci olarak da milletimin adı lekeleniyor. Ama diyeceksiniz ki bir Ermeninin kaçmasıyla Ermeniliğin adına hâlel gelmez. Herkes, bu askerlik benim milletimin namusudur diye düşünürse, işte o zaman Ermeni milleti diğer milletlerin arasında bir derece daha yükselir. Amerika'ya veya başka yerlere kaçmayınız. Çünkü mesele kötüleşiyor.

59 Mirak(1983),a.g.e., s.265-267.

60 Kilisli Ador Kuyumcıyan (Allahverdi Kuyumcıyan), Şam'da, Sâlihiye Caddesi'nin Fındık Sokağı'nda 73 ncü Alay 1 nci Tabur Binbaşısı Râgıp Beyin evinde hizmet eri. Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları.(2005). *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, C.I, s.3-4.

Harbiye Nezaretinden, gayrimüslimler askerlikten kaçmaya devam ederlerse, kendileri için askerlik belki yakında kalkar haberleri işitiliyor. Allah korusun böyle bir şey olursa, bizim için çok üzücü bir mesele olacaktır. Bundan başka çok büyük bir şey daha kaybetmiş olacağız. O da, 30-35 senedir bütün Ermeni milletinin, daha doğrusu Hınçakyan Komitesinin çalıştığı ve uğrunda şimdiye kadar binlerce can feda ettiği "Ermenistan" mukaddes maksadından tamamen ümidimizi keseriz. Bunun için ne yapmalı? Padişaha borcumuzu ödemeliyiz. Bu da o kadar zor bir şey değil. Askerlik iki sene oldu. Bu bir genç için hiç önemli değil. Benim sizden ricam, orada bulunan ve kaçmak fikrinde olan arkadaşların kaçmalarına müsaade etmemeniz. Çünkü bu durum bir gün bize çok pahalıya mal olacaktır. Bundan yüzlerce sene evvel, Ermeniler 36 milyon nüfusa sahip iken, şimdi ancak iki buçuk milyondur. Şimdi şu geriye kalanı da bu şekilde kaybetmek doğru değildir. Zira Amerika'ya bir Ermeni olarak gider, orada evlenirse, kendisi ve ondan doğan nesil Amerikalılaştırmış olur ve Ermeniliği kaybederse de bu da doğru bir şey olmaz..... Tercüme numarası 61"

Bu mektupta askerlikten kaçan Ermeni gençlerin Amerika'ya göçleri neticesinde bu olayın öncelikle Ermeni nüfusunun azalmasına olan etkisinden bahsedilmektedir. Azalan nüfus sonucunda komitenin bağımsız "Ermenistan" amacını yerine getiremeyeceğine değinmektedir. Bu münasebetle askerliğin 2 sene olduğuna atfen Ermeni gençleri bu vazifeyi ifaya davet etmektedir. Ancak asıl mesele askerlikten kaçan Ermeni gençlerin Amerika'ya göçlerini durdurmak ve böylece Ermeni nüfusunu muhafaza edebilmektir. Mektupta bahsedilen bir diğer önemli husus ise gayrimüslimlerin askerlikten kaçışlarının devam etmesi halinde gayrimüslimler için askerlik yükümlülüğünün kaldırılabilceği söylentisidir. Buna göre; askerlik yükümlülüğünün kaldırılması vâki olduğu takdirde 30-35 seneden beri uğrunda binlerce can feda ettikleri "Ermenistan" hayalleri de son bulacaktır. Ermeniler'in askerlik hizmeti yükümlülüğü ile bağımsız "Ermenistan" hayali arasında nasıl bir ilişki olduğunu ancak tarihin ilerleyen yıllarına bakıldığında anlamak mümkündür. Bu mektupta Amerika'ya göç edenlerin orada aile sahibi oldukları ve "Amerikalılaştırma"larından da bahsedilmektedir. Ermeni olarak gidenlerin sonraki nesillerinin orada asimile olacağı endişesi ile Kuyumcıyan; Amerika'ya göçün Ermeniler'i tehdit eden bir mesele olarak görmektedir.

Netice olarak hem Osmanlı'dan Amerika'ya Ermeniler'in göçleri durdurulmaya çalışılmış hem de Amerika'dan Osmanlı'ya Ermeniler'in geri dönüşleri teşvik edilmiştir. Osmanlı cihetinden bakıldığında geri dönüşlere ilişkin belgelerde; İttihat ve Terakki Hükûmetinin göçmenlerin "*kanun-ı esâsinin ilân ve istikrârı üzerine*", "*İlân-ı meşrûtiyyet üzerine hasret-i vataniyye ile memleketlerine avdet etmiş*"⁶¹ oldukları düşüncesini taşıdığını belgelerden anlamaktayız. Ancak bunun sebepleri bu kadar basit ve masum değildir. Bireylere mahsus muhtelif birçok sebeple geri dönülmüş olabileceği gibi bunda Taşnak propagandalarının da büyük katkısı vardır. 1913 yılından itibaren Rusya'nın himayesinde hazırlanan

61 DH.SYS. 67/1-6 1330 Ca 21

Gazî

Akademik
Bakış

23

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

ve savaşın çıkması ile uygulanmayan reform uygulaması da geri dönüş için önemli bir gerekçedir. İslahat uygulanması öngörülen Vilâyât-ı sitte'de göçlerle azalan Ermeni nüfusunu yeniden artırmak gayesi ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Amerika'da asimile olan ikinci kuşak bunun en önemli sebebi olabilir. Burada kendi milli kimlik ve kültürleri yozlaşmış, gençler Ermenice'yi konuşamıyor veya az konuşabilmektedir. Amerika'da elde ettikleri zenginlikleri, entelektüel birikimi geldikleri yere taşıyarak yeni bir yapı meydana getirmek istedikleri açıktır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde artan irredantizm faktörü göz önüne alındığında Ermeniler'in Türkiye'de nüfuslarını koruma endişeleri anlaşılabilir.

Geri Dönen Göçmenlerin Oranı

"Eski Evleri"nin veya "eski ülkeleri"nin, daha aydın, daha uygar ve daha enerjik, dinç, kuvvetli Ermeniler'e ihtiyaç duymakta olduğu Taşnak propagandalarına çok az Ermeni cevap vermiş, geri dönüş yapmıştır. Dönüş hareketi çok sayıda işçi ve yaşlı insanı, az da olsa doktor, mühendis kesimini kapsamaktadır.

Ellis Island yolcu kayıtları Amerika'ya gelen göçmenler hakkında detaylı bir inceleme araştırma kaynağıdır.⁶² Göçmenin dış görünüşünden, kimlik bilgilerine birçok bilgiyi ihtiva etmesi açısından önemlidir. 1908'de bir yenilik ile geri dönen göçmenlerin kayıtları da tutulmuştur. Buna binaen hazırlanan 1908-1914 yıllarına ait verilere göre Ermeni göçmenlerden Türkiye'ye geri dönüş hareketine az katılım gerçekleşmiştir.

Çizelge 4: Amerika'ya Gelen ve Ayrılan Ermeniler'in Sayısı, 1908-1914⁶³

Yıl	Amerika'ya Gelen	Amerika'dan Ayrılan
1908	3.299	165
1909	3.108	464
1910	5.508	447
1911	3.092	902
1912	5.222	670
1913	9.353	625
1914	7.785	1.117
Toplam	37.367	4.390

Tabloda Amerika'dan Türkiye'ye ayrılan Ermeniler'in sayısı 1908-1914 yılları için toplam 4.390'dır. Buna göre istatistikler çok az sayıda Ermeni'nin geri dönüş kampanyalarına cevap verdiğini açıkça göstermektedir. 1908-1909-1910

62 Grabowski J. J.(2008). Forgoing New Links in the Early Turkish Migration Chain: The U.S. Census and early Twentieth Century Ship's Manifests. *Turkish Migration To The United States From Ottoman Times to the Present*. Düzenleyen: A. Deniz Balgamış ve Kemal Karpat, Wisconsin: Wisconsin University Press, 15-28.

63 Mirak(1983), *a.g.e.*, s. 265.

yıllarında ikamet sürelerine göre Amerika'dan ayrılan göçmenlerin sayıları ise şöyledir:

Çizelge 5: 1908-1909-1910 Yıllarında Amerika'dan Ayrılanların İkamet Süreleri⁶⁴

Milliyeti	Toplam Ayrılan	Daimi İkamet Edenlerin Sayısı	İkamet Süreleri				
			<5 yıl	5-10 yıl	10-15 yıl	15-20 yıl	>20 yıl
Ermeni	1.316	1.281	808	368	67	36	2
Yahudi	19.496	18.846	16.413	2.102	178	101	52
Suriye	3.981	3.846	2.584	1.072	133	45	12
Türk	3.059	3.006	2.642	315	32	12	5

Amerika'dan ayrılanların çoğunlukla Amerika'da ikamet süresi 5 yıl ve daha az olan grubtan oldukları görülmektedir. İkamet süreleri uzadıkça Amerika'dan ayrılanların sayıları oldukça azalmaktadır. İkamet süresi 5 yıl ve daha az olan gruba göre ayrılan Türkler, Ermeni göçmenlerden daha fazladır. Bu durum Türk göçmenlerin servet edinmek ve bir gün geri dönmek gayesi ile göç ettikleri bilgisini doğrulamaktadır.

1908-1909-1910 yıllarında Amerika'dan ayrılan göçmenlerin iş ve meslek durumu ise şöyledir: ayrılan 1.316 Ermeni göçmenin 1.281'i meslek beyanında bulunmuştur. Bunlardan 17'si bir meslek sahibi, 201'i vasıflı, 26'sı tarım işçisi ve 9'u çiftçi olup 832'si basit işlerde çalışan işçi, 79'u çeşitli işlerle meşgul, 31'i hizmetçi ve 86'sı bir meslek sahibi değildir. 3.059 ayrılan Türk göçmenden 3.006'sı meslek belirtmiştir. Bunların 19'u bir meslek sahibi iken 307'si vasıflı, 25'i tarım işçisi, 39'u çiftçi, 2.314'ü işçi, 32'si hizmetçi, 119'u bir mesleği olmayan ve 151'i çeşitli işlerle meşgul olduğunu beyan etmiştir.

1908 yılı itibari ile Ermenilerden 221 erkek ve 13 kadın olmak üzere 234 göçmen ayrılmıştır. Göçmenler yaşlarına göre; 14 yaş altı 2, 14-44 yaş arası 207 ve 45 yaş üstü 25 kişiden ibarettir. Bu göçmenlerin çoğunluğunun 5 yıldan az Amerika'da bulunduğu bilinmektedir.

Ayrılan Türk göçmenlerin 1.232'si erkek ve 44'ü kadın olup toplamda 1.276 kişi 1908 yılında ayrılmıştır. Bunlardan 9'u 14 yaş altı, 14-44 yaş arası 1.190 kişi, 77'si ise 45 yaş ve üzeridir. Amerika'da 5 yıldan az ikamet edenler 1.136 olup çoğunluğu teşkil etmektedir. 1909 yılında Ermenilerden toplam 561, Türklerden ise 725 kişi ayrılırken yine 14-44 yaş aralığında bulunanlar ve 5 yıldan az ikamet edenlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. 1910 yılında ise 521 Ermeni ve 1.058 Türk ayrılmıştır. Yaş ve yerleşim kategorisinde herhangi bir

64 Croxton, Frederick C.(1911). *Reports of Immigration Commissions Statistical Review of Immigration 1820-1910, Distribution of Immigrants 1850-1900*, Washington: Government Printing Office, s. 376.

değişiklik görülmemektedir. Yine 14-44 yaş aralığı ve 5 yıldan az ikamet eden göçmenler çoğunluktadır.⁶⁵

Dillingham raporunda 1908, 1909 ve 1910 yılları için milliyetlere göre gelen ve ayrılan göçmen oranları belirlenmiştir. Buna göre belirli etnik unsurların oranları şöyledir:

Çizelge 6: 1908-1909-1910 Yıllarında Bazı Milliyetlerden Ayrılan Göçmenler⁶⁶

Milliyeti	Kabul Edilen Göçmen	Ayrılan Göçmen	Her 100 Kişiden Ayrılanların Sayısı
Ermeni	11.915	1.316	11
Yunan/Rum	88.205	21.852	25
Yahudi	245.198	19.496	8
Suriyeli	15.505	3.981	26
Türk	4.430	3.059	69

1908-1910 yıllarında toplam kabul edilen göçmen 2.576.226 olup bunların 823.311'i Amerika'dan ayrılmıştır. 1908-1910 yıllarında Amerika'ya kabul edilen göçmenlerinden yarısından fazlası geri ayrılan milletler; Koreliler, Çinliler, Macarlar, Kuzey İtalya, Güney İtalya, Japonlar, Hırvatlar, Slovenler ve Türkler'dir. 1908-1910 yıllarında ülkelere göre Amerika'ya kabul edilen göçmenlerin sayısı ile Amerika'dan ayrılarak geldiği ülkeye geri dönenlerin sayısı karşılaştırıldığında toplam net artış 1908 yılında 209.867, 1909'da 543.843, 1910'da 817.619 olarak görülür. Yani; göçmenin geldiği ve tekrar geri döndüğü yer esas alınarak elde edilen dataya göre; toplam oranlar karşılaştırıldığında Türkiye Avrupası için +7.222, Türkiye Asya'sı için ise +7.790 net artış görülmektedir. Şöyle ki; 1909 yılında çizelgeye göre Türkler de sadece azalma gözlenmektedir:

Çizelge 7: 1909 Yılında Bazı Milliyetlerin Amerika'ya Geliş ve Ayrılış Oranları⁶⁷

Milliyeti	Amerika'ya Kabul Edilen	Amerika'dan Ayrılan	(+) Top. Artış (-) Top. Azalış
Ermeni	3.346	762	+2.584
Yunan	22.453	9.128	+13.325
Yahudi	60.739	10.034	+50.705
Suriyeli	4.478	2.046	+2.432
Türk	925	1.150	225

1910 yılına göre gelen ve ayrılan göçmenlerin sayısı ise aşağıdaki gibidir:

65 Croxton, Frederick C.(1911). *a.g.e.*, 377-382.

66 Croxton, Frederick C.(1911). *a.g.e.*, 383.

67 Croxton, Frederick C.(1911). *a.g.e.*, 398.

Çizelge 8: 1910 Yılında Bazı Milliyetlerin Amerika'ya Geliş ve Ayrılış Oranları⁶⁸

Milliyeti	Amerika'ya Kabul Edilen	Amerika'dan Ayrılan	(+) Top. Artış (-) Top. Azalış
Ermeni	5.648	762	+4.886
Yunan	41.172	10.624	+30.548
Yahudi	87.763	9.371	+78.392
Suriyeli	7.071	1.893	+5.178
Türk	1.422	1.564	-142

A.B.D. de tarihi süreç içerisinde 1850'lerden itibaren yurtdışı doğumlu vatandaşların sayısı ki bu oran göç edenlerden ölüm veya geri dönüşlerden kaynaklanan eksileri çıkardıktan sonra elde kalanlar olarak hesaplanmaktadır, buna göre artmaktadır. Özellikle Avrupa doğumlu göçmenlerin sayısında yüksek oranda artış olmuştur. 1900 yılında toplam 10.341. 276 yurtdışı doğumlu göçmen vardır.

Tâbiyet Meselesi

Osmanlı Devleti, resmen ya da firar etmek suretiyle Amerika veya diğer yabancı memleketlere göç edenlerin tâbiyeti hususunda muhtelif sorunlarla karşılaşmıştır. Göç ettikten sonra bir şekilde Osmanlı ülkesine geri dönenlerin tâbiyetleri ise tamamen bir meseleye dönüşmüştür. Özellikle göç edenlerin yabancı tâbiyet elde ederek Osmanlı topraklarına geri dönmeleri, imtiyaz talep etmeleri hususu devletin aleyhine bir hal meydana getirmiştir.

Osmanlı Devleti Amerika'ya artan göç neticesinde bu göç hareketinin sebeplerini anlamak, gereğini tespit etmek ve de toplumun en işe yarar kesiminden göç eden nüfusu, vergi gelirlerini korumak, giden göçmenlerin Osmanlı'nın itibarına zarar vermesinin önüne geçmek ve de Osmanlı vatandaşlarının Amerikan pasaportu ile geri dönmelerinin önünü almak üzere 12 Ekim 1896 tarihli Mabeyne sunulan arz neticesinde Hüseyin Hamid Bey başkanlığında bir komisyon kurulmasını kabul etmiştir.⁶⁹ Dosyası 29 Z. 1327 (M. 12 Aralık 1909) tarihli arşiv belgesinde Hüseyin Hamid Bey başkanlığında müteşekkil komisyonun vazifelerinden bahsedilmiştir.⁷⁰ Buna göre, hicret etmek isteyenler bir daha geri dönmek üzere terk-i tâbiyet suretiyle gidebilirlerdi. Ayrıca bir daha Osmanlı topraklarının hiçbir tarafına gelemeyeceklerdi. Buna binaen hicret etmek isteyenlerin elinden kefilli senedler alınması ve bunların hem Patrikhaneye hem de tâbiyet ve nüfus idarelerine tasdik ve kayd ettirilmesi karara bağlanmıştır. Bu muhacirlerin ikişer aded fotoğrafları da polis ve liman dairelerinde tutulacaktır. Bu arşiv belgesinden de anlaşılacağı üzere Os-

68 Croxton, Frederick C.(1911). *a.g.e.*, 399.

69 İpek, Nedim.(1995). *Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü*, OTAM, S: 6, 263.

70 **BOA.Y..PRK.BŞK, 80/60 29/Z /1327.)**

Gazi

manlı vatandaşlarının Amerika veya diğer yabancı memleketlerin pasaportları ile geri dönüşlerine izin vermemekte ve Osmanlı'nın herhangi bir yerine dahi giriş yapmalarını men etmektedir. Yalnızca izinsiz firar sureti ile gidene iki ay süre tanıyarak geri dönmelerine müsaade edilmiştir aksi halde tâbiyetten iskat edilecekleri ve Patrikhane'den ve nüfus idaresinden kaydalarının silineceği duyurulmuştur.

II. Abdülhamid döneminde hicret veyahud firar suretiyle göç edenlerin sonradan Osmanlı topraklarına geri dönmeleri yasaklanmıştır. Göç ettikten sonra Osmanlı ülkesine gelen bazı Ermeniler geldikleri yerlere iade edilmek istenmiştir. Ancak geri gönderilen Ermeniler'i Rusya'nın kabul etmemesi ve Amerika'dan gelenlerin iadelerinin maddi külfeti ve zorluğu üzerine bu gibi Ermeniler'in kefaletle memleketlerine gönderilmesine izin verilmiştir.⁷¹ Amerikan Hükûmeti, Amerikan tâbiyetine geçen Ermeniler'in Osmanlı'ya geri dönmelerine olumlu bakmamıştır. İzinsiz geri dönenlerin ise Amerikan tâbiyetinden çıkarılacaklarını bildirmiştir.⁷²

Bu uygulamaların aksine Meşrutiyet döneminde göç edenler Osmanlı topraklarına geri dönmeye başlamışlardır. İttihat ve Terakki bu hususta her türlü kolaylığı sağlamıştır. Amerika'ya veya Rusya'ya firar sureti ile giderek gerek Rusya'nın ve gerek Amerika'nın tâbiyetine girmiş olan bazı Ermeniler, Meşrutiyet'in ilanı ile geri dönmek istemişlerdir. 21 Receb ve 9 Şaban sene 1326 târihli ve 1576 ve 1694 numaralı tezkere ile Amerika ve Rusya tâbiyetine geçmiş ancak daha sonra Osmanlı Devleti'ne geri dönmek isteyenler hakkında ne yapılacağı mütâla'a olunmuştur. Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya evvelce gitmiş ancak daha sonra geri dönüp gelen muhacirlerin vaziyetleri farklılıklar arz etmekte olduğundan bununla ilgili lazımgelen uygulamalar da farklı olabilmektedir. Mesela Osmanlı'dan Amerika'ya terk-i tâbiyetle veya firar suretiyle gidip Amerikan vatandaşlığı almamış olanlar olduğu gibi Amerikan vatanı olanlar da mevcuttur. Buna göre; Osmanlı tebaasından olup Amerikan tâbiyetini elde edenler hakkında hükûmetler arası bir mukavele olmadığından bu gibi kimselerin Osmanlı Devleti'ne geri dönüşlerinde eskisi gibi Osmanlı tebaası sayılmaları tabii bulunmuştur.⁷³

Osmanlı Devleti'nden terk-i tâbiyet ile giden ancak Amerikan tâbiyetine geçmeyenlerin yine Osmanlı vatanı sayılabileceğine dair Hukuk Müşavirliği İstişare Odası 24 Kasım 1909 tarihli mütâla'ası *"teba'a-i Osmaniye'den biri terk-i tâbi üyyet sûretiyle Amerika'ya hicret itmekle berâber tâbi üyyet-i mahalliyeyi istihsâl itmemiş ise terk-i tâbi üyyet için ale'l-usûl hükûmet-i seniyyeden müsâ'ade istihsâl itmiş olsa bile*

71 (MV, 102/30) Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2007). Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yay. Nu: 86,126.

72 (İ.HUS, 1323 C./97). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2007). Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yay. Nu: 86,162.

73 **BOA.BEO 3399/254864 1326 Ş 21**

Göç

Akademik
Bakış

28

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

*tâbiyyet-i Osmaniyyesini muhâfaza itmiş add olunur.*⁷⁴ şeklindedir. Ayrıca 1830 tarihli ticaret anlaşmasının dördüncü maddesine istinaden Amerikan vatandaşları işledikleri suçlardan dolayı Osmanlı mahkemelerinde yargılanamamakta bu sebeple suçlu oldukları halde cezalandırılmamakta idiler. Amerikan vatandaşlarının bu imtiyazlı durumu cihetiyle Amerika'dan geri dönerek Osmanlı tâbiyetine girmek isteyen kimselerin vaziyeti öncelikle kesin ve açık olması lazımdır ki bunlar yüzünden iki ülke arasında meydana gelebilecek ihtilaflar da peşinen hallolmuş olsun. Amerikan tâbiyetine geçmemiş olsalar dahi Amerika'nın 1868 tarihli kanunu gereği vatandaşlık elde etmek için beş sene ikamet etmiş olmak şartı kâfi olduğundan bu durumda ileride Amerika konsoloshânelerine başvurmaları halinde Amerika tâbi'i sıfatıyla kendilerini himayeye kalkışabileceğinden bu durumu bertaraf etmek üzere bu kimselerin bir itiraz hakkı olmaksızın memâlik-i Osmaniye'den ihraclarına muvafakat eylediklerine dair kendilerinden bir sened alınması gerekli görülmüştür. Ayrıca, yine ileride bu vatandaşların Amerikan konsoloslukları tarafından himaye edilmesinin önüne geçmek üzere, Amerika tâbiyyetini terk ve isimlerinin Amerika Sicil-i Nüfus defterlerinden kayıtlarının silinmesini dilekçe ile talep eylediklerine dair kendilerinden birer istid'ânâme istenilmesi ve bu dilekçeler ile pasaportlarının Vaşington Sefâretine gönderilmesi münasib görülmüştür.

Firari gidenler terk-i tâbiyet etmedikleri cihetle Osmanlı Devleti'ne dönüşlerinde Osmanlı sıfatıyla kabulleri uygun görülmüştür. Ancak daha sonra Amerika tâbiyeti iddi'âsında bulunmayacaklarına ve Amerika Konsolosluğunca bunların tâbiyetleri iddia edildiği takdirde ihrac edilmeleri kararı ile birlikte bir de ellerinden birer taahhüd senedi ile kendilerinden bir de kefil istenmesi hukuken münasib görülmüştür.

Bu gibi kimselerin Osmanlı Devleti'nde veya Amerika'da doğan evladları babalarının tâbiyetine mensûb bulunacaklardır. Yani Osmanlı olarak doğmuş olacaklardır. Taahhüd senedlerinde de bunlardan bahsedilmektedir. İhrac muamelesi onlar hakkında da geçerli olacaktır. Amerika tâbiyetini elde ettikten sonra doğan küçük (bülüğa ermemiş) evlada gelince bunlar tâbiyet kânunnâmesi mucibince ancak reşid yaşa geldikten sonra Osmanlı sıfatını alabileceklerdir. O zamana kadar ebeveynleri nezdinde bulunmalarına müsaade edilecektir. Ancak bu durumda babaları elinden evladı namına birer beyanname alınarak bunların reşid yaşa geldiklerinde Osmanlı tâbiyetini alacakları ve aksi takdirde ihrac edilecekleri taahhüd etdirilmek suretiyle icrası hukuken münasip görülmüştür. Öte taraftan, Rusya tâbiyetine giren Ermeniler hakkında ise ilgili sefirlerle müzakere edildikten sonra bir kanaate varılması neticesine varılmıştır. Rusya Hükûmeti muvafakatı olmayarak Osmanlı tâbiyetine girenlerin daha sonradan Rusyalı olarak addedilmeleri ve himaye edilmelerine nazaran bu sorunu bertaraf etmek üzere gelmek isteyen Ermeniler'in teb'a-i

Gazi

Akademik
Bakış

29

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

Devlet-i Aliyye'den buldukları hükûmet-i mahalliyeye tasdik etdirilmekten sonra pasavân(giriş-çıkış belgesi) verilmesi uygun görülmüştür. Bununla ilgili muameleye örnek olarak 16 Eylül 1908(19 Şaban 1326) tarihli bir belgede⁷⁵ Tiflis'den Rusya'dan Osmanlı'ya gelmek isteyen Ermeni muhacirlerin daha önce Rusya'ya firar edip Rusya tâbiyetini almış oldukları anlaşılmış olduğundan bunların Rusya tâbiyetine giren Ermeniler için Rusya sefirleriyle müzâkere neticesine göre gereğinin yapılması hususunda karar kılınmıştır.

Evvelce terk-i tâbiyyetle Amerika'ya hicret etmiş ve oraca Amerika tâbiyyetine kayd ve kabul olunmayıb meşrutiyetin ilanından sonra fırsattan istifade geri dönmek isteyen kimselerle ilgili birçok ihtilafli haller ortaya çıkmıştır ve bunlar hakkında ne muamele olunacağı Dâhiliye Nezareti'e sorulmuştur. Sivas Vilâyeti'nden gelen 24 Kanûn-i evvel 325 tarihli bir belge buna örnek olarak verilebilir. Amasya'nın Bayezid Mahallesi'nden Karakaşyan Ayet ve üç refiki Boston şehri başşehbenderliğinden aldıkları 14 Haziran 1909 tarihli ve 1537 umûm 1857 hususi numrolu pasaportla Amasya'ya geri dönmüşlerdir. Bunlar, memleketlerine dönüşlerinde kendilerini sicil-i nüfûsa kayd ettirip tezkere-i Osmaniye almak mecburiyetindedirler aksi surette mu'âmele-i nizâmîyenin bunlar hakkında da uygulanması lazım gelmektedir. Ancak Boston Başşehbenderliğinden alınan pasaport yalnız Ayet ve ailesi(Ayet ve fâmiyası) nâmına olduğu⁷⁶ gibi birçok ihtilafli vaziyet ortaya çıkmıştır.

Bundan başka, 12 Ağustos 329 (25 Ağustos 1913), Amerika'nın Filadelfiya şehri vatan edinen Kostantin İstefato'nun elinden alınan ta'ahhüd senedi hükümlerine riayet kalınmak şartıyla Amerika Devleti tâbiyyetine girmesine izin verilmektedir.⁷⁷ Şurâ-yı Devlet kararıyla tanzim olunan irâde-i seniyye lâiyhası Padişahın imzası ile tasdik olunduktan sonra Takvim-i Vekâyi' ile ilan edilmesi karara bağlanmıştır.

Osmanlı göçmenlerinin Amerikan vatandaşlığı almaları çok da kolay olmamıştır. Amerika'da 20. yüzyıl başlarında vatandaşlık; insanların devletin imkânlarından, siyasi haklardan ve de tüm ayrıcalıklarından yararlanma kapasitesi demektir. Bu hak ise sadece "beyaz"lara verilebilir idi. Toplum içerisinde hiyerarşik bir düzen ve sınıf oluşturan bu anlayış ötekileştiren bir anlayıştır. Richard Campbell, çok sert bir şekilde Doğu Akdeniz insanlarını, Türkleri, Ermeniler'i ve Suriyelileri beyaz ırktan ayrı tutarak onların "Asyalı" olduğunu hatta Çinliler ve Japonlar gibi siyasi düzen için "risk" grubu olarak saymıştır.⁷⁸ Amerikan vatandaşlığına uygunluklarını da kabul etmemiştir. Amerika'daki Suriyelilerin vatandaşlığa uygun bulunmamasına binaen Türk elçiliği bir açıklama yaparak mahkemece alınan karara göre Suriyelilerin Amerikan vatandaşlığı

75 **BOA.BEO 3399/254864 1326 Ş 21**

76 **BOA.DH.MUİ. 57/13 1328 M.10**

77 **BOA.BEO 4208/315563 1331 N 25**

78 Shah, N. (2011). *Strangers To Citizenship, Stranger Intimacy: Contesting Race, Sexuality, and The Law in the North American West*, Chapter 7, University of California Press. Internet: Web: <http://books.google.com.tr/books?>

Görüş

Akademik
Bakış

30

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

ğına başvuramaması bütün Osmanlı milletinin aşağılanması demek olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹ 1909 yılında artan irredantizm sebebi ile Amerikan Vatandaşlık Bürosu (*United States Bureau of Naturalization*) Ermeniler'in Amerikan vatandaşı olma hakları hususunda karasızlığa düşmüştür. Richard Campbell, Vatandaşlık Bölümü Başkanı, federal bölge başsavcılarına Ermeniler'in vatandaşlık taleplerine "Asyalı" olmaları gerekçesi ile yani "beyaz" olmadıklarından vatandaşlık talebinden mahrum olduklarını bu sebeple buna engel olmalarını emretmiştir.⁸⁰ Vaşington Vatandaşlık Bürosu (Washington Naturalization Bureau) Ermeni vatandaşların ve diğer etnik göçmenlerin vatandaşlıktan hariç tutulmaları için çaba harcamıştır.

Birmingham, Alabama'da Suriyeli bir işadamı H.A. Elkourie, beyaz ırka uygunluklarını ileri sürerek Vatandaşlık Bürosunun Osmanlı halklarını reddine karşı çıkmıştır. Osmanlı'nın farklı etnik milliyetlerden müteşekkil olduğunu ve içerisinde bulunan çok sayıda Hristiyan ve Yahudi bulundurduğunu ifade etmiştir. Yine Simon Wolf, Suriyeli Yahudilerin de vatandaşlıktan hariç tutulmalarına karşı çıkmıştır. 1909 yılında Asyalıların "beyaz" sayılmamalarına yönelik artan itirazlar neticesinde çok kısa süre sonra bir federal mahkeme Suriyelilerin beyaz ırka uygunluğuna karar vermiştir. Böylece yasal engel kalkmış vatandaşlık yolu açılmıştır.

1913 yılında Amerika'da "sarı tehlike" korkusu artmıştır. Uygulanan yabancı karşıtı sert tutumlar, bütün göçmenleri bir an evvel vatandaşlık elde etme çabasına yönlendirmiştir. Ermeni topluluğu da bu yönde bir ihtiyaç içerisine girmiştir. New York Osmanlı Elçisi'ne göre Suriyeli göçmenlerin çoğunluğu geri dönme düşüncesi ile uyruk değiştirmeyi reddetmişlerdir. Ancak göçmen Ermeniler kendi düzenlerini burada kurduklarından uyruk değiştirmişlerdir.

Vatandaşlık hususunda A.B.D. ile Osmanlı'nın ayrışma sebebi, Osmanlı Devleti onayı olmadan vatandaşlıktan çıkma hakkını tanımazken Amerika'da vatandaşlıktan çıkma hakkını tanıyan doktrin esas alınmış idi. Bu farklı yaklaşımlar ve anlayışlar anlaşmazlığa dönüşmüştür. Sultan II. Abdülhamid döneminde de bu sorun ortaya çıkmıştır. Buna binaen Osmanlı Devleti, tâbiyet değiştirenleri yeniden tebaalığa kabul etmeyerek tedbir almıştır.⁸¹ Ermeniler bu meseleyi de kendi lehlerine neticelendirmek üzere girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak 29 Mart 92 tarihli Vaşington Sefareti'nden bu hususta Amerika'nın her tarafına hatta Dersaadet'e bile tebdil-i tâbiyyet mukavelenamesi hakkında birçok mektup ve telgraflar gönderilmiştir.⁸² Bu sebeple hatta iki dost devlet arasına fikir ayrılıkları girmiştir.

79 Thinks Law Unfair, A Rustem Bey, Ottoman Charge d'Affaires in Washington. (1909, November 3). *The Washington Post* (1877-1922), Proquest Historical Newspapers The Washington Post (1877-1994), s.5

80 Mirak (1983), a.g.e., s. 282.

81 İpek, N. (1995). *Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü*, OTAM, S:6, 265.

82 **BOA.HR.SYS. 71/70 Lef 4**

19 Ocak 1869 tarihli Osmanlı vatandaşlık yasasının 5. maddesine göre Osmanlı idaresinin onayı ile ülkeden göç edip sonra yabancı uyruğa geçen Osmanlı tebaasının dönmesi halinde yabancı uyruklu olarak kabul edilecektir. Ancak “*Bilâmezuniyet tâbiiyet i ecnebiyeye dâhil olanlar Tâbiiyet Kanunu mucibince Osmanlı addolunurlar. Memaliki Osmaniyye hîni avdetlerinde tebaa-ı Osmaniye muamelesi olunur.*”⁸³ Yani izinsiz yabancı vatandaşlık alanlar Osmanlı *Tâbiiyet Kanunu* gereği Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilecek ve geçtiği yabancı uyruğu kabul edilmeyecek idi. Zira Osmanlı idaresi tarafından yabancı uyrukluğu reddedilen kimselerin çoğunun resmi onay almadan kaçak olarak borçlarını ödememek veya cezai bir takibattan kurtulmak üzere gitmiş olduklarına işaret edilmekte idi. İngiltere ve Fransa örneklerinde Osmanlı’dan gelip kendi tebaası olan ve sonra yine geri dönenler için özel ayrıcalıklar ve koruma talebinde bulunmaktadırlar.⁸⁴ Beş yıl Amerika’da yaşayan ve vatandaşlık almaya hak kazanan herkes için koruma kapsamını genişleten farklı bir politika benimsemiştir.

1870’lerde başlayan vatandaşlık hususundaki anlaşmazlıklar üzerine 1874’te iki hükûmet bir karara varmıştır. İki taraf, Amerikan vatandaşlığına hak kazanmış olan eski Osmanlı uyruklu vatandaşları geri dönüp anavatanlarında iki yıl kaldıkları takdirde Amerikan vatandaşlıklarından çıktıkları varsayılmasına ve bir kez daha Osmanlı vatandaşı kabul edilmelerinde mutabık kalmıştır. Ancak bu belge Amerikan senatosunca kabul edilmemiştir.⁸⁵

1880’li yıllardan itibaren evvelce Osmanlı tâbiiyetinde olan Ermeni milliyetçiler Amerikan vatandaşı olmalarının devlete karşı giriştikleri saldırı, isyan ve efsat faaliyetlerinden tutuklanma ve yargılanmalarına yönelik sağladığı avantajlı durumlarından yararlanmayı alışkanlık edinmişlerdir. 1830 tarihli Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması; Amerikan vatandaşlarının Osmanlı mahkemelerinde yargılanamayacağı hükmünü içerdiğinden Amerikan pasaportu ile geri dönen bir kısım Ermeni göçmenleri bu durumdan istifade etmişlerdir. Bu husus Osmanlı Devleti açısından negatif bir faktör olmuştur. Tâbiiyet meselesi bu bağlamda her iki taraf için üzerinde anlaşılabilen bir mesele olmuştur. 1900-1924 yılları arasında Amerika’ya gelip vatandaşlık alıp Osmanlı topraklarına geri dönen ve Amerikan vatandaşlığının himayesi ile Osmanlı kanuna tabi olmayan yetmiş bin kişi olduğu belirtilmektedir.⁸⁶

Arazi ve Emlâk Meselesi

Evvelce Amerika’ya, Rusya’ya veya diğer yabancı memleketlere göç eden bir kısım ahali gerek II. Abdülhamid döneminde gerekse Meşrutiyet’in ilanı üzeri-

83 **MMZC**, (9 Kânunuevvel 1324 Salı 22 Aralık 1908) D: I C: I İçtima Senesi: I., 26.

84 Karpat, Kemal H. (2010). *a.g.e.*, 381.

85 Armaoğlu(1991). *a.g.e.*, s.17-18.

86 Karpat, Kemal H. (2010). *a.g.e.*, 383.

ne geri dönüş yapmak istemişlerdir. Ancak geri dönüşleri hem yeni tâbiyetleri münasebetiyle hem de arazi ve emlâk meselesi açısından sorunlara neden olmuştur.

II. Abdülhamid dönemindeki uygulamaya göre gidenlerden terk-i tâbiyet ile emlâk ve arazilerde bir daha hak iddia etmemek üzere sened alınmaktaydı. Buna rağmen kaçarak Amerika'ya giden Ermenilerden bir şekilde geri dönüş yapmış olanlar var idi. Bunların irâde-i seniyye uyarınca iade edilmeleri gerekliydi. Bu hususa binaen bir belgede Amerika'ya kaçarak giden ve her nasılsa Mâ'mûrat'ül-Aziz'e geri dönüş yapan 400-500 kadar Ermeninin bulunduğu bahsedilmiştir.⁸⁷ Yine bir başka belgede geri dönen Ermeniler hususunda Amerika'ya terk-i tâbiyetle veya firar suretiyle göç edip Osmanlı topraklarında bulunan emlâk ve arazilerini satmak isteyen Ermenilerden bahsedilmiştir. 10 Muharrem 326(M:13 Şubat 1908) tarihli bu belgeye göre olunacak muamele şöyledir: *"Amerika'ya hicret eden Ermeniler mukarrerât-ı müttehazete tevfikân terk-i tâbiyet ve kat'ı alâka ile gitmekte ve firaren gidenler dahi ol bâbdaki irâde-i seniyye-i hazret-i Hilâfet-penâhî iktizâ-yı âlîsınca tâbiyetden iskât edilmekte olmasına binâen bittab' bunların emlâk ve arazisi ile alâiki olamayacağından mukaddemâ Amerika'da bulunan Ermeniler'e şehbenderler tarafından vekâletnâme verdirilmemesi lüzumunu mutazammın..."*⁸⁸ Özetle II. Abdülhamid dönemi uygulamaya göre; Amerika'ya göç ederek tâbiyet değiştiren ve Osmanlı toprakları üzerinde bulunan emlâk ve arazilerini satmak isteyen Ermeniler'in vatandaşlıkları bulunmadığından emlâk ve arazileri ile de alakaları kesilmiştir. Bu münasebetle şehbenderler tarafından kendilerine vekâletnâme verilmemesi gerektiği neticesine varılmıştır.

Özellikle Meşrutiyet'in ilanından sonra geri dönen Ermeniler eski arazi ve emlâklarında hak iddia etmeye başlamışlardır. Yeniden kendilerine vatandaşlık verilmesini ve emlâk ve arazilerini geri istemişlerdir. Ancak kimi Ermeniler gitmeden önce hak iddia ettikleri bu arazileri bazen değerinin altında bir fiyatla satmışlardır. Kimileri ise tapusuz topraklar üzerinde doğrudan hak etmişlerdir. Bu arazi meselesi iki taraf arasında gerginliği artırmıştır. Dâhiliye Nezareti tarafından hazırlanan layihaya göre; İttihat ve Terakki II. Abdülhamid döneminde hicret eden Ermeniler'in emlaklarını tapu veya kayıt gösterebilmeleri halinde aradan geçen zamana bakılmaksızın asıl sahiplerine iade etmiştir. Buralara yerleştirilmiş olan muhacirlere ise başka bir yer gösterilmiştir. Eğer muhacir araziye kendi emeği ile bir değer katmış ise bunun bedeli ilk sahibinden temin edilecekti. Ayrıca Sason isyanından sonra gasp edildiği ispat edilen yerler için mevcut tapular geçersiz sayılmıştır.

87 A.MKT.MHM, 550/1 . Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2007). Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yay. Nu: 86, s.169.

88 HR.SYS, 2743/53. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2007). a.g.e., s.181-182.

Ermeniler'in boş bıraktıkları topraklar İskân-ı Muhacirin Komisyonu ve mahalli idareler tarafından senet karşılığında Müslüman muhacirlere verilmiştir. Araziler üzerinde meydana gelen ihtilaflar neticesinde hükümet, Müslüman ahali tarafından kullanılan arazilerin toplam tutarını nakit olarak ödemeyi kabul etmiştir. Ermeniler'in arazi ve emlak davaları mahalli tapu kayıtları incelenmek suretiyle bir karara ulaşılmaktadır. Ancak bazı mahalli tapu kayıtlarında ise iddia konusu olan arazilerin Ermeniler'e ait olduğuna dair hiçbir kayıt bulunmamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Hukuki yoldan bir arayışa giren Ermeniler hukuki haklarını aramak için gidecekleri mahalli mahkemelerin de tarafsız olmayacağı kanaatini taşımışlardır.

Dâhiliye Nezareti arazi ihtilafatını çözmek üzere vilâyetlerden raporlar talep etmiştir. Arazi meselesinin çözümü için mahkeme reisi veyahut vilâyet tarafından istinaf mahkemesi azası arasından seçilecek birinin başkanlık edeceği bir heyet teşkil edilmesi uygun görülmüştür. Tapu Sicil Muhafızlığı vergi daireslerinden ehliyetli birer memur veya muallim, bir zabıt kâatibi ve Tapu Sicil Muhafızlığı dairesinden bir kâatip, vilâyetlerin bidayet ve istinaf mahkemeleri azasından veya vali tarafından seçilecek iki aşiret reisinden müteşekkil Seyyar Hey'et-i Hâkime-i Sulhiye'leri kurulması kararı alınmıştır.⁸⁹

Şark vilâyetlerinden 1894-95 senelerinden itibaren Rusya, Amerika ve sair diğer memleketlere firar ve hicret eden Ermeniler'in Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte geri dönerek eski emlak ve arazilerinde hak iddia etmeleri üzerine bu hususta ortaya çıkan anlaşmazlıklar üzerine Dâhiliye Nezareti'nce kanun layihası kaleme alınmıştır.⁹⁰

Geri dönüp gelen Ermeniler emlak ve arazi üzerinde hak iddia etmişlerdir. Bu sebeple karyelerinde emlak ve arazi kayıtları incelenmiştir. 1910 tarihli tahrirattan anlaşıldığı kadarı ile vilâyetlere mesela Diyarbekir, Adana, Bitlis Erzurum, Van vilâyetlerine terk edilmiş emlak ve arazi olup olmadığı ve bunların durum bilgisi istenmiştir. Buna göre 29 Mart 1326 tarihli Diyarbekir vilâyetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen cevabi yazıda aldıkları malumata binaen metruk arazi bulunmadığını sadece merkez kasabasında bir kıta susuz tarladan bahsedilmektedir. Adana vilâyetinden ise Meşrutiyetten evvel Amerika veya diğer ecnebi memleketlere bazı kimselerin firar etmeleri üzerine zabt ve tahsis edilmiş emlak veya arazi olmadığı bilgisi iletilmiştir.

Geri dönerek emlak ve arazi iddiasında bulunanlardan iddiaları asılsız çıkarlar olmuştur. Buna örnek olarak; 16 şevval 1328 tarihli bir vaka verilebilir. Erzurum vilâyetinin Tercan kasabasından Karabet Atinyan ile refikası ve Krikor Kırağosyan ve refikasının iddia ettikleri arazi ve emlak üzerinde kayıtları bu-

89 Ünal, F. II. Meşrutiyet'in Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri. Web: <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&icerikNo=396>.

90 **DH.SYS. 67/1-6 1330 Ca 21.**

Görüş

Akademik
Bakış

34

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

lunamamıştır. Bir diğer örnek olarak, Çarsancak Kazası'nın Şamlı Karyesi'nde Ermeni Karabegosyan Marice ve Zarifyan Haykanoş kadınların Peder ve validelerinden kalan emlâk hakkında iddiaları karşısında tapularının olmadığı anlaşılmıştır. Yine bir diğer örnek ise 1894-1895 yıllarında, kargaşa zamanında, Romanya'nın Köstence şehrine ilticâ eylemiş olan Erzurum vilâyetinin Erzincan Sancağı, Mamahatun Kazâsı, Hirani Karyesi Ermeni Milletinden Ohannes Keşişyan ve Kirkor Serobyanyan, Pedros Agobyanyan, Karabet İkyanyan, Babik Agobyanyan, Todos Mezifyanyan, Katabet Nikogosyan, Sanuk Asduryanyan, Nitsan Mıgırdıçyan, Minas Muradoğlu, Toros Muradoğlu imzasıyla yerleri zikredilen arazilerini geri talep etmişlerdir. Ancak, emlâklarının dilencilikle geçinen Kürd Hasan nâm-ı diğer Hayşo bin İsmail tarafından zabtedilmiş olduğu ve geri dönenleri de tehdit ettiği hususunu beyan etmişlerdir. Yapılan tahkikat neticesinde bunların namlarına kayd bulunamamıştır. Buna benzer yine belge örnekleri mevcuttur. Bu gibi arazi ve emlâk ihtilafında Ermeniler'in önceden terk eyledikleri hane ve arsalarının hükûmet tarafından İslam muhacirine tahsis edilmiş olmasından dolayı Ermeniler'in tapularının bedelleri borçlanılmıştır.

Meşrutiyetin ilanı ile peyderpey geri dönenlerin evvelce tasarruflarında bulunan arazi ve emlâk, firarları ve hicretlerinden sonra hükûmet tarafından zabt veya mahalli ahali tarafından gasp edilmiştir. Veyahud kendileri tarafından gitmeden önce bedeli karşılığında satılmıştır. Geri dönenler, bu emlâk ve arazinin i'âdesi talebiyle müracaatta bulunmuşlardır. Evvelce Rusya'ya veya diğer yerlere firari veya terk-i tâbiyet le giden Ermeniler'in ziraatten boş ve mahlûl kalan(mirasçısı olmayan, bir kimseden hükûmete kalan) arazileri muhacirine tahsis edilmiştir. Geri dönen evvelki sahipleri iadesini istemekte olduğundan muhacirin ile aralarında çıkacak müşkülât için gereğinin tayin edilmesi düşünülmüştür. Bunun için şurâ-yı devletçe bir komisyon teşkil kılınarak⁹¹ çözüm aranmaya başlanmıştır. Ancak, "hükûmet tarafından muhacirine tahsis edilen arazi hakkında, Amerika ve diğer yerlere firar eden ahali tarafından mahsub arazisi için hükûmetçe para ödeneceği duyulursa akla hayale gelmeyecek birtakım vakalar baş gösterebileceği"⁹² bu hususta davalar açılabilmesi ve de suiistimallere yol açabileceği öngörülmüştür. Bu tazminat meselesine binaen valiliklerden mahalli memurlardan, işi iyi bilenlerinden ve itimad edilebilecek kimselerden bir komisyon teşkil edilmesi istenmiştir. Bu komisyon kayıtlı arazi değerlerini tespit edecek ve emlâk bedelini ilgililere dağıtacaktır. Hükûmet tarafları nakden memnun etmekten başka bir yol bulamamaktadır. Çünkü öte taraftan bu toprakların geri iadesinde, yıllarca buraları ekip işleyen Müslüman muhacirlerin problemleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Ermeniler'in terk eyledikleri arazi ve emlâkları zabteden ve yıllarca işleyen bazı Kürd ahali bu malları geri vermek istememiştir. Bu sebeple iki taraf arasında yine sıkıntılı bir hal ortaya çıkmıştır.

91 DH.SYS. 67/1-6 1330 Ca 21

92 BOA.DH.SYS. 67/1-6 1330 Ca 21

Gazi

Hükûmet tarafından, başka bir yol tasavvur edilemediğinden, her iki tarafı memnun edecek surette hükûmetçe nakden fedakârlık edilmesi münasib görülmüştür. Buna binaen zabt olunan arazilerin mikdarı ve Kürd Beyleri hariç olmak üzere yalnız ahaliden kimselerin zabtına geçen araziler için kendilerine ne mikdar bedel ödeneceğinin tespiti için Van, Mâ'mûrat'ül-Aziz, Sivas, Erzurum, Diyarbekir ve Bitlis Vilâyetlerine yazılmıştır. Takdim kılınan cevaba göre; *altı milyon beş yüz kırk altı bin üç yüz elli sekiz guruşun sarfına lüzum gösterilmektedir.* Yani bu durumda hükûmet tam olarak 6.546.358 guruş⁹³ nakden fedakârlık yapacaktır.

Tomamezra Karyesi ahalisinden Massachusetts'da mukîm Agop ve bir kısım Ermeni ahali, II. Abdülhamid devrinde 14-15 sene evvel Amerika'ya göç ettiklerini ve burada fabrikalarda amelelik yaptıklarını çürüyüp gitmekte olduklarını ve Meşrutiyet ilanı ile geri dönüp gelmek istediklerini belirtmişler bu münasebetle geri dönüşlerinin kolaylaştırılmasını ve arazi ve emlâklarının istirdadını(geri alma) istemişlerdir. Agop ve diğer Ermeni ahalinin iddia ve talepleri ilgili karye muhtarı ve ihtiyar heyetinden tetkik edilmiş ve netice olarak iddia ettikleri emlâk üzerinde kayıtları bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna binaen *"bir diyecekleri varsa mahkeme-i âidesine bi'l-mürâcaa hükmen isbât etmeleri iktizâ eyleyeceği"* taraflara bildirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladıktan sonra savaş yıllarında Türkiye'den ayrılan göçmenler dahi savaş sonrasında geri dönmek üzere gayret göstermişlerdir. Ahmet Emin Yalman hatıratında *"Ermeni Zenginleri Fırtınası"* bölümü ile 2 Nisan 1924'te gazetelere de konu olan bu meseleyi ele almaktadır. Bu kısımda mütareke yıllarında yabancı pasaportlarıyla Amerika'ya giden Ermeni ve Rum zenginlerinden bahsetmektedir. Bunların geride bıraktıkları *"metruk mallar"*a hükûmet el koymuştur. Kaçanlara ait bu malların istila gören bölgeler yararına kullanılacağı kararı alınmıştır. Bu mesele Lozan'da da yabancı devletler tarafından ortaya konulmuş ve Türk Hükûmeti: *"Bunlar yabancı pasaport kullanmak suretiyle kendi kendilerini Türk vatandaşlığından çıkardılar, böylece tabii bir tasfiye oldu, bu gibiler bir daha memlekete gelemezler ve mallarına sahip çıkamazlar."* görüşü ile kabul görmüştür. Zira Türk pasaportu ile giden azınlık mensuplarının dahi geri dönmesine izin verilmemektedir. Ancak 1924 yılı başlarında Karnik Sebuhyan, Gümüşgerdanyan, Yenon Değirmenciyan, Cezveciyan Narliyan gibi zengin Ermeniler'in ya da Rum Kozmeto'nun yurda geri dönmüş ve mallarını geri almış oldukları rivayet edilmektedir. Bu imtiyazlı hal Vatan gazetesine konu olmuştur. Konuyla ilgili okuyucu mektuplarına yer veren Vatan gazetesi *"Bahşiş Usulu"*, *"Günün Meselesi- Ferit Bey"*, *"Önce Temizlik"* başlıklı yazılarıyla bu imtiyazlı halin arkasında kimlerin rüşvet aldığı'nın araştırılması için Meclis'i konuyu araştırmaya davet etmiştir. Bu gazetelerdeki haberler üzerine 2 Nisan'da çıkan haberlerin ardından İç İşleri Bakanlığı sözkonusu isimleri sınır dışı etme

kararı almış ve tahkikat için bir heyet kurulmuştur. Sebuhyan, Değirmenciyan ve Gümüşgerdanyan gibi isimlerin nasıl tekrar yurt içine sokulduklarını araştırmak üzere araştırmalar açılmıştır. Vatan gazetesi bu mesele üzerinden İttihat ve Terakki içerisinde bir avuç adamın yaptığı yolsuzluğun hesabını sormadığını ve bu tutumunun da sonlarını hazırladığını da yazmaktan geri durmamıştır.⁹⁴

Sonuç

Osmanlı'dan Amerika'ya göç, 1800'lere kadar dayanan kadim bir meseledir. Anadolu'dan, Rumeli'den ve Arap vilâyetlerinden Osmanlı'nın son 30-35 yılından itibaren yoğun olarak Amerika'ya hicret devam etmiştir. Bu çalışmada 1908-1914 yılları arasında yani Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan Meşrutiyet döneminde Amerika'ya evvelce gitmiş olan Ermeniler'in geri dönüşleri ve bununla birlikte ortaya çıkan tâbiyet ve emlâk-arazi meselesi ele alınmıştır.

Amerika'daki yüksek gelir ve istihdam fırsatının oluşturduğu çekim gücüne karşılık Osmanlı Devleti'nde işsizlik ve ekonomik eşitsizliklerin meydana getirdiği itici faktörler neticesinde tamamen iktisadi tazyikatla vukubulan Ermeni göçleri ciddi nüfus kaybına neden olmuştur. Bunun neticesinde 1911 yılından itibaren Taşnak partisi ve Ermeni ruhani liderleri Amerika'daki Ermeniler'e "eve dönüş" çağrısında bulunmuşlardır.

Meşrutiyet döneminde Ermeniler'in Osmanlı şark vilâyetlerinde bağımsız bir Ermenistan kurma hayali Rusya'nın hamiliğinde talep edilen islahatlarla desteklenmiştir. Nitekim bu yönde ilk adım 8 Şubat 1914 tarihinde "*Vilâyet-i Şarkiyeye Anlaşması*"nın imzalanmasıyla atılmıştır. Buna göre Doğu Anadolu vilâyetleri ikiye bölünerek yabancı müfettişlerin denetimine girecek idi. Kendilerinin lehine gelişen bu olaylara karşın Ermeni nüfusun şarki vilâyetlerde azalması Taşnak siyasetini etkilemiştir. Amerika'ya yoğun göçler sonucu azalan Ermeni nüfus aynı zamanda Amerika'da asimilasyon tehdidi altında kalmıştır. Amerikan vatandaşlığı alarak yerleşen Ermeni göçmenlerin çocuklarının Ermeni dili ve kültürüne yabancılaşmakta olduğu görülmüştür. Bu asimilasyon tehditinin sebep olduğu endişe Taşnak partisinin -eve dönüş- kampanyasının bir başka sebebi olarak değerlendirilebilir.

Ermeni örgütlerinin ve basınının çabaları neticesinde geri dönüş kampanyalarına hız verilmiştir. Ermeni milliyetçiliğinin propagandasını yapan bu öncüler Amerika-Ermeni ittifakını bölgede tesis etmişlerdir. Yeniden her sahada imar ve inşa edilecek olan Türkiye'nin teknik eksikliklerine değinilmiş ve Ermeniler'in bu fırsatı değerlendirmelerini, Amerikan ürünleri ile bunu gerçekleştirmelerini duyurmuş ve de teşvik etmişlerdir. Ancak Amerika'da bulunan Ermeniler'in bu davete cevapları istenen oranda seyretmemiştir. 1908-1914 yıllarına ait göçmen verilerine göre bu yıllar arasında 4.390 kişi Amerika'dan ayrılmıştır.

94 Yalman, a.g.e., s.117.

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015

Osmanlı topraklarına geri dönüşlerle birlikte geri dönen ahalinin emlak- arazi ve tâbiyet meselesi İttihat ve Terakki Hükûmeti tarafından suistimallere mahal verilmeden çözülmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede idari ve hukuki bir takım düzenlemeler yapılmış ve uygulanmıştır. Genel özellikleri itibariyle İttihat ve Terakki Hükûmeti geri dönüp gelen ahaliye karşı destekleyici ve kolaylaştırıcı düzenlemeleriyle teşvik edici bir program takip etmiştir.

Kaynaklar

BOA.DH.MUİ. 8-3/12 1327 N 21

BOA.Y..PRK.BŞK, 80/60 29/Z /1327.)

BOA.BEO 3399/254864 1326 Ş 21

BOA.HR.HMŞ.İŞO 47/27 1325 Ts 11

BOA.DH.MUİ. 57/13 1328 M.10

BOA.DH.İD.63/14 1330 R 26

BOA.BEO 4208/315563 1331 N 25

BOA.DH.SYS. 67/1-6 1330 Ca 21.

BOA.HR.SYS 70/30, 1911 08 17.

BOA.HR.SYS. 70/30, Lef 4.

BOA.DH. SN.THR 41/86 1331 Ca 01

BOA.DH.SN THR.45/28 1331 I 23.

BOA.HR.SYS.71/70, lef 4, 1892 03 29.

BOA.HR. SYS. 72/27, 1892 11 20.

BOA.Y.PRK.AZN. 1/25 1297 N 21

MMZC, D:I, C:5, İ:99, İçtima Senesi:2 s. 561.

MMZC, D: I C: I İçtima Senesi: I, s. 26.

MMZC, D:I, C:5, İ:99, İçtima Senesi:2 s. 561.

MMZC. D:I C:6, İctima Senesi: 3, 100. İnikad, s. 610.

MMZC, D:I, C.2, 4 Mart 1325, İ: 42, s. 326.

MMZC, D:I, C:5, İ:99, İçtima Senesi:2 s. 561.

The Races That Go Into The American Melting Pot.(1911, May 21).*New York Times (1857-1922)*. Proquest Historical Newspapers The New York Times (1851-2007), s. SM2

Thinks Law Unfair, A Rustem Bey, Ottoman Charge d'Affaires in Washington. (1909, November 3). *The Washington Post(1877-1922)*, Proquest Historical Newspapers The Washington Post(1877-1994), s.5

Ahmet Sami S. (2010).İlyas Hanna Seyahatnamesi Bir Osmanlı Tebaasının Güney Amerika Yolculuğu, 1668-1683.(Çev. Bekir Keskin), İstanbul: KitapYayınevi.

Gay

- Ahmet Şerif.(1999). *Arnavudluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tânin*. Haz. Çetin Börekçi. C. II. Ankara: TTK Yay.
- Armaoğlu F.(1991).Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri. Ankara: TTK Yay.
- Avagyan A. ve Minassian Gaidz F. (2005). Ermeniler ve İttihat ve Terakki. İkinci Baskı İstanbul: Aras Yay.
- Croxtan, Frederick C. (1911). *Reports of Immigration Commissions Statistical Review of Immigration 1820-1910, Distribution of Immigrants 1850-1900*, Washington: Government Printing Office.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2007). Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yay. Nu: 86.
- Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları.(2005). *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, C.I.
- Grabowski J. J.(2008). Forgoing New Links in the Early Turkish Migration Chain: The U.S. Census and early Twentieth Century Ship's Manifests. *Turkish Migration To The United States From Ottoman Times to the Present*. Düzenleyen: A. Deniz Balgamaş ve Kemal Karpat, Wisconsin: Wisconsin University Press.
- İpek, Nedim.(1995). *Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü*, OTAM, S: 6, s. 257- 280.
- Jacopsen M.(2001). *Diaries of a Danish Missionary Harpoot, 1907-1919*. USA: Gomidast Institutes Books Princeton and London, Taderon Press.
- Karpat, Kemal H.(2004). İslamın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2010). *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yay.
- Karpat, Kemal H. (May, 1985).The Ottoman Emigration to America, 1860-1914. *International Journal of Middle East Studies*, 17(2). Cambridge University Press.
- Kuran E.(1994). XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika'yı Tanınması. *500. Yılında Amerika*(Yay. Haz. Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu). Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Kurat Akdes N.(1959).*Türk- Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış(1800-1959)*. Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.
- Malcom(1919), V. (1919). *The Armenians in America*. Boston: Reprints from the collection of the University of Michigan Library, HP.
- Mirak, R. (1983). *Torn Between Two Lands: Armenians in America, 1890 to World War I*, Cambridge, Massachusetts, U.S.A. :Harvard University Press.

Gazi

Özok Gündoğan, N. (2012). A Peripheral Approach to the 1908 Revolution in the Ottoman Empire: Land Disputes in Peasant Petitions in Post- revolutionary Diyarbekir. *Social Relations in Ottoman Diyarbekir 1870-1915*. Joost Jongerden, BRILL.

Sertel, S.(1987). *Roman Gibi*, İstanbul: Belge Yay.

Shah, N. (2011). *Strangers To Citizenship, Stranger Intimacy: Contesting Race, Sexuality, and The Law in the North American West*, Chapter 7, University of California Press. Internet:Web:<http://books.google.com.tr/books?>

Şıvgın, H. (2013). Amerika'nın Trablusgarp'a Askeri Müdahalesi 1801-1805. *A.B.D.'nin Askeri Müdahaleleri 1801'den Günümüze*, İstanbul: Kaynak Yay.

Tunaya, T. Z. (1996). Hürriyetin İlanı, İstanbul: Arba Yay.

Türkmen, Z.(2006). *Vilâyât-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*. Ankara: TTK.

Ünal, F. *II. Meşrutiyet'in Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri*. Web: <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=396>.

Yalman, Ahmet E. *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, C:1 (1888-1918), Rey Yay.

Gazî

Akademik
Bakış

40

Cilt 8 Sayı 16
Yaz 2015